

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
I. II. József császár két intézvénye: Szent István koronájának Bécsbe fölvittele, s a német, mint közigazgatási nyelv.	3
II. A szóhagyomány, s a historiai igazság a germanizálási rendszabály ügyében	5
III. II. József császárnak gr. Eszterházy Ferencz magyar- és erdélyországi udvari kancellárhoz 1784-ben april hó végén a germanizálásra nézve intézett kézírata	6
IV. Gr. Eszterházy Ferencznek a germanizálási rendeletre 1784-ben május 8-án a császárhoz tett fölterjesztése	9
V. A császár határozata gr. Eszterházy Ferencz felírására	13
VI. Az 1784ben május 11-én kelt s a germanizálás végrehajtására vonatkozó királyi leirat	14
VII. A végrehajtási királyi leiratnak a jog, törvény és igazság szempontjából megítélése.	18
VIII. A magyar- és erdélyországi udvari kancelláriának 1784-ben augustusban a császárhoz intézett, s a germanizálási rendelet visszahuzásának szükségességét indokoló felirata. A császár határozata e fölterjesztésre	21
IX. A magyarországi megyék által a császárhoz a germanizálási rendszabály ellen tett fölterjesztések kivonata. A biza véleménye	24
X. Az 1786-ban martius 7-én kelt, s a római katolikus egyházi istentisztelet nyelvének megváltoztatására ezéző legfensőbb intézvény	28
Toldalék. A germanizálás ügyében kelt első és fő-okmány, az 1784. april hó 26-ki királyi kézirat eredeti szövege	30

A

GHYCZYEK ERDÉLY TÖRTÉNETÉBEN

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

A KORMÁNYZÓI INTÉZMÉNYRE.

JAKAB ELEK

L. TAGTÓL.

Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1876. november 20-iki ülésén.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia bérházában.)

Budapest, 1876. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

A Ghyczyek Erdély történetében

különös tekintettel a kormányzói intézményre.

Azon ős erdőkkel s fenyvesek örök-zöldjével körülvett föld, melynek történelmi neve Erdély, s mely a magyar királyság nagyobb felétől földrajzilag mintegy elszigetelve van, jogilag és történelmileg felbonthatlan politikai kapcsolatban volt avval az ország megalapítása óta. A földrajzi elválasztó határokon északról a Nagy-Szamos folyamvölgye és a Meszes hegykapu (Porta Meszesina), északnyugat felé a bihari nagy hegylánczon át a Királyhágó, nyugatról Lippánál a Maros-völgytorkolat, délről a Hátszegvidéket és Karánsebes tartományát átmetező vaskapui szoros (Porta ferrea) visz át, érintkezésbe hozva a két országrész egy állami érdekű népét. A közintézmények az erdön túl és innen (intra et ultra Sylvas) közös alapjellegöket megtartva, a részletekben saját érdekek és viszonyaik különbözőzése szerint külön fejlődési irányt követtek, de úgy, hogy a két országrész lakosi egymás területén, egyenlő jogok birtokában, önhazájukban, testvéreik közt, otthon találták és érezhették magukat. És a mint a sziv két kamarájában a vér egymással folytonos egybeköttetésben tartja fenn a fizikai test életműfolyamát: úgy a magyar államélet politikai és társadalmi intézményei szervezetét két országrész fiainak egyesült munkássága, itt vagy amott, de a közös államcélra a véregység nemes rokonszenvével összehatása tartotta fenn, fenntartva egyszersmind és ezer éven át megvédve a magyar királyság és magyar nemzet állam-jogi egységét.

A magyar állam ezen belső életegységét, fiainak a köz-állami célokra összpontosított törekvési irányát s általában

Magyarországon a régi hagyományos magyar nemzeti politika érvényesülését szünte két századon át megszakította ama nagy nemzeti vész, melynek következtében az addig egységes királyság szétdaraboltatott. 1526-tól 1540-ig a magyar koronáért két királyjelölt zászlója alatt két pártra volt szakadva Magyarországnak a töröktől el nem foglalt része. A belső meghasonlást a Váradon 1538. év jan. 24 én költ ¹⁾ békekötés jogilag megszüntette ugyan; de részint mindkét félnek már az alkudozáskor létezett és elhallgatott titkos szándékai, részint a békepontok különböző értelmezése az országban a csöndet, a kedélyekben a megnyugvást tényleg helyreállani és visszatérni nem engedték: ott maradtak azok mint vérző sebhelyek, új viszályok és harcok magvaiként mindkét királynak, udvaraik környezetének, kormányaiknak és hadi népeiknek szívében és elméjében. Még I. Zápolya János király halála előtt elkezdődött egy oly politikai űzelem, a minnek látásán a történelemben a társadalmi jogrend és magasb erkölcsi törvények teljesülését ohajtó és kereső lélek elborul; a kölcsönös csábítások, ígéretek, elv- és hitszegés oly áramlata ragadta magával az ország egyházi és világi nagyjait, olykor a legkitünőbb állású férfiakat is, kiket épen ezért kegyelet nimbuszával vett körül a nemzet, hogy kérdeznünk jó önmagunktól: nem voltak-e amaz időben megrendülve Magyarország erkölcsi létalapjai? nem volt-e kihálva a szívekből azon önzéstől tisztult, önfeláldozó hazaszeretet, mely oly ragyogóan tűnik ki a korábbi századok megpróbáltatásai között nagy embereink világtörténeti jelentőségű életéből és tetteiből? Nádorispánok, kancellár püspökök, király-koronázó érsek, végvárcapitányok, királyi sereg fővezérei, koronát, várkulcsot, szabad városok polgárait, végőri és mezei hadi népek elarulását, hitet, lelkiismeretet áruba bocsátottak nagy hivatalokért, uradalmakért, egyik-másik király birodalmában politikai befolyásért. Évkönyveink legsötétebb lapjai azok, hová ez elszomorító események van-

¹⁾ Egy jun. 10. 1538. aláírt példánya látható a brüsseli államlevéltárban: *Magyar Történelmi Emlékek*, Brüsseli Magyar Okmánytár II. köt. 1—17 ll.

nak bejegyezve, elszomorítók azért, mert árnyat vetnek nemzetünk tiszta jellemére.

A két viszálykodó király s utódaik közötti feszült állapot önként kínálkozó alkalom volt arra, hogy a nagyok személyes érdekei s nagyravágyó hiúságai csak egyiktől remélhetvén kielégítetésüket: ahoz pártoljanak. Vitt át egyik zászlótól a másik alá sokakat elkövetett bűnök benső tudata és boszuérzés, német-gyűlölés és nemzeti tulzás; volt főur, ki kétszer tett esküt ugyanazon királynak, s kétszer másolta meg hűségí szavát s ugyanannyiszor szegte meg esküvését. De voltak olyak is, kiket egyedül magasb érdekek vezettek, kiket mindkét király birodalmában Magyarország és a magyar faj európai küldetése lelkesített és a kik egyiknél mint másiknál híven szolgálták nemzetüket s hazájokat! János királynak a Ferdinánd által birt részekből volt kancellára, kincstárnoka, hadvezére és nem egy tanácsosa; ez viszont a Tiszán tuli országrészből kivált vallási érdeknél fogva vonzott magához alkancellárt, kincstárnokot, vajdát, a hozzá különösen szító szászok közül politikai ügyvivőket, titkos tanácsadókat és más híveket. Mig az előbbi tények jogosan ítéltetik el végrehajtókat s eltaszító színben tüntetik föl magát a korszakot: addig az utóbbi vigasztaló kivételek a magyar romlatlan természet tiszteletreméltó-voltát, a szétdarabolt ország együvértartozását s százados kötelekek késő és nehéz szétszakíthatóságát bizonyítják.

Változó elmék uraik cserélésére irányuló ezen hajlama Magyarországrégi történeteiben is talált némi látszatos alapra. Volt példa rá, a magyar birodalom egysége korában, hogy egyes nagyravágyók vagy elégedetlenek az ország egyik részéből a másikba mentek szolgálatot vállalni. Az meg épen hagyományos politika volt, hogy a király országa nagyobb feleiből nevezzen ki az erdőntuli részekbe a főbb tisztállomásokra megbízható, rátermett férfiakat, valamint onnan is hívjon be a királyi tanácsba és fő udvari hivatalokra nagy nemzetségből való, vagy közép nemességből származott, de észre és katonai erényekben kitünő hazafiakat: kancellárt és zászlós urat, vajdát, alvajdát, székely és szász ispánt, a királyi várakba és városokba várispánokat, a végvárakba kapitányokat, a püs-

pöki megyékbe püspököket, a különböző tartományokba — Provincia — hadvezéreket sat. Átmentek, váltakoztak, vegyültek egymással a Királyhágón inneni és tulsó részekből birtokadományozás, vásár, osztály, öröklés, leánynegyed, menyasszonyi hozomány, tisztviselés és más alkalmak következtében kisebb-nagyobb magyar nemzetségek. A ki a főbb államhivatalokban és más fontos állomásokon voltak ezen korszakbeli névsorát figyelemre méltatja, e tényt történelmileg megállapítottak fogja tapasztalni.

A Ghyczyeknek s kivált az erdélyi kormányzónak, a ki értekezésemnek főtárgya, az ifju János király birodalmába költözése hazafias indokból származott, basanóloul a Kováchóczy Farkas, Sibrik György és Gáspár s többek átmenéséhez, kiket a magyar állami és nemzeti érdekek nagyobb biztosításának célja és reménye vitt oda. Ghyczy János Gyulavár elvesztése után Erdélybe menekülvén s magával vitt jó hírnevénél fogva az ifju királytól adományul nagy jószágokat nyervén: bár maga nőtlen, birtokai és állása által szerzett befolyásánál fogva a Ghyczyek Erdélyben annyira meghonosultak, hogy nemzetségek, mint Nagy Iván kimutatta ¹⁾, 1569-től kezdve az 1648-ig még özvegységben élt Toóthi Lengyel Jánosné Ghyczy Zsuzsanna haláláig, tehát közel egy századig maradt fenn, s akkor ez özvegységben halt ki.

Az éles figyelme genealogus teljesen tájékozta az olvasót e nemzetség vérségi leszármazása iránt, s eredeti oklevelek alapján, érintőleg azon véleményét fejezi ki, hogy Ghyczy János — erdélyi kormányzó — nevét a történet- és krónikaírók, sőt okirat-szerkesztők is sokszor nem alaposan írták »Géczi«-nek, az ő nyomozódásai szerint ugyanis ez államférfi neve *Ghyczy* és nem »Géczi János« volt.

E véleményben történeti igazság volt kifejezve, mely azonban a tudós író komoly tartalmu művében rejtve maradt; mert az annak megjelenése után írt magyar és nem-magyar történelmi művekben is, a Kövályén kívül ²⁾ — a valósággal

¹⁾ *Magyarország Csaldái*, czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal sat. Pest, 1858. Harmadik kötet, 386—402 ll.

²⁾ Kövály László, *Erdély Történelme* . . . IV. köt. 37. 42. 43. ll.

ellenkezőleg Erdély 1585-től 1588-ig volt kormányzója folyvást »Géczi János«-nak iratik.

Egy rám nézve megtisztelő felhívás indokából utána nyomozván én is az erdélyi genealogiai és történeti forrásokban a kettős tény miben-állásának: azon eredményre jutottam, hogy talált adataim a ma is virágzó nemzetség erdélyi ágának ott jó ideig fennállására új érveket nyújtnak, a névfölcserélést hitelesen megállapítják, az erdélyi kormányzói intézmény első eredetére világosan rámutatnak, sőt azt teljesen tisztázzák. Ez eredményt a genealogusok, közjogi íróink és tanáraink s általában történetírásunk ugy komoly és alapos mint könnyed és röpké tollu művelőivel figyelembevétel végett közlöm, fő súlyt, mint nem-genealogus, nem a nemzedékrendi, de mint történetnyomozó, a kérdés közjogi és történeti részére fektetve.

* * *

Kevés az, a mivel a genealogiai részhez járulhatok. A Nagy Iván megállapításait a k-monostori konvent és gy-fehérvári káptalan levéltáraiból idézett s általam részint eredetiben, részint konventi és káptalani átiratban látott és átvizsgált oklevelek s más adatok kettőn kívül igazolják. E kettő: hogy Ghyczy Péter (Farkas fia) előneve 'Sákodtól lenne véve, mely Küküllővármegyében van ¹⁾, a mit én kétlek, mert azt tanusító oklevélre kutatásaimban nem találtam, s épen azért azt inkább 'Sáka várról és városról származottnak vélem, Báthory Zsigmond fejedelem 1598-ban márcz. 24-én költ birtokba-igtató parancslevele alapján, melyben négyszer jó elé a 'Sakai (Giczi de Sáka) kifejezési alak ²⁾, valamint Ghyczy Györgynek (Ferencz fiának) Bethlen Gábor fejedelemmel kötött azon csereszerződésénél fogva, melyben ő a fejedelem-

Az Erdély multja ismertetése által magának sok érdemet szerzett tudós langszulyozva jegyzi meg, hogy az oklevelek eredetijei a »Giczi« és nem Géczi leírású alakot igazolják.

¹⁾ 'Sákod kettő van: Kis-Küküllővármegyében Oláh-, Udvarhelyszéken Magyar-'Sákod.

²⁾ Az erd. kir. főkorm. ily átiratgyűjteményében: *Donationes et Statutiones Comitatus Szolnok Interioris* stb. XIII. köt. 111—125 ll.

nek 'Sáka várát, az neki Farnost, mint régi Ghyeczy-bir tokot adta cserébe. ¹⁾

Másik kételyem az, hogy Ghyeczy András vajjon Farnosi Ghyeczy Ferencz és Thurzó Orsolya fia volt-e? s így édes vagy unokatestvére Ghyeczy Györgynek és Zsuzsámnának? Kételyem oka Borsos Tamás portai egykoru követ értesítése, a ki azt írja, hogy Ghyeczy Andrásnak két testvére volt: Péter és István, ²⁾ és ismét azon 1612-ben május 15-én költ önlekötelező levél (Reversalis), melyet Ghyeczy András követül a portára menésekor adott magáról Báthory Gábornak s melyben »zálogul testvérét Ghyeczy Pétert hagyta és — mint magát kifejezi — sequestrálta.« ³⁾ Ebből vagy az következik, hogy Ghyeczy András, Péterrel (Farkas fiával) s Ferenczczel, Kátával és Kristóffal volt testvér, vagy az, hogy Ferencznek Györgyön és Zsuzsámnán kívül még Péter s Borsos Tamás szerint István nevű fia is volt, kiknek testvére volt András, vagy végre tán az is lehetséges — a mire adatot nem találtam — hogy ezen András, István és Péter másféle Ghyeczyek.

Pótlólag megjegyzem, hogy Thurzó Orsolya és Ghellyén Imre kolozsvári főbíró között Farnos és Alsó-Föld zálogbaadásáról 1613-ban költ szerződésben is ugyanazon évi febr. 18-án végbevitt konventi birtokbaigatási levélben e nő úgy jó elő, mint a ki másodsor Lindvay Tóbiás neje volt, a miről az eredeti oklevél a k-monostori konventben van, átirata a kir. főkormányzszéki levéltárban.

Ennyit a genealogiai részről.

A Ghyeczy név leírásában való tévedést bizonyító érveket több újjal pótolhatom.

Bőjthi Gáspár 1617-ben irt művében Ghyeczy János nevét Géczi-nek írja, ⁴⁾ de Andrást végig, következetesen »Giczi«-nek, tizszernél többször jó elő művében ez alak. ⁵⁾ Istvánfy az

¹⁾ Gyula-Fehérvári káptalan j. könyvei, Protoc. App. 420. I. Protoc. Joann. Debreczeni 100. I.

²⁾ Erdélyország Történeti Tára. II. köt. 41. I.

³⁾ Magyar Történelmi Emlékek. VIII. köt. 51. I.

⁴⁾ Caspari Bőjthini Pannonii: De rebus gestis Magni Gabr. Bethlen stb. Joann. Chr. Engel. Viennae MDCCIX. 242. 243. I.

⁵⁾ Ugyanott 224. 294. 319. 320. 321. 322. 323. II.

egykoru államférfi és történétíró, a ki bizonyára személyesen ismerte honfitársait, művében végig következetesen »Giczi« szóalakot használ ¹⁾, hasonlóképen Báthory Zsigmond 1589-ben jan. 7-én Gyula-Fehérvárról Zamoiski János lengyel kancellárhoz a jezsuiták küzdetéseért irt mentegetődző levelében a kormányzó nevét »Giczi« szó-alakban használja. ²⁾ Gyulafy Lőstár egykoru krónikairól a kormányzó halála napját följegyezvén, mint eredeti írásában látható, szintén »Giczi«-nek írja. ³⁾ Brutus, egykoru történétíró Békés Gáspárhoz Krakkóból 1578. febr. 11-én írott levelében történeti adatokat kérvén a királyi levéltárból, így zárja be azt: »Gyulait és »Giczit« s azon egész tudós-kört, a fejedelmi udvar fényét, gyönyörét, szeretete tárgyát s főleg azt, ki mindezeknek főpártfogója, a nagytekintetű férfit és kancellárhelyettest — érti Kováchóczy Farkast — különösen üdvözlöm.« ⁴⁾ Egy egykoru levélben 1592-ben leiratván Biharvármegyének a császáriaktól bántalmaztatása, a megsarczolt faluk közt eléjő Báránd is, »Giczi« Péter faluja. ⁵⁾ Egy 1601-ben febr. 3-ról szóló krónikai följegyzésben e hely fordul elő: »megfógták országul Sennyei Pongráczot, Kornis Gáspárt, Bodoni Istvánt, »Giczi« Pétert, és Huszár Pétert; az két utolsót Dévára vitték fogva, Senyneyeit, Huszár Pétert és »Giczi«-t Görgénybe, azért, hogy Mikály vajdával egyetértettek volna Erdélybe bejövésével.« ⁶⁾ Ghyeczy András Kassáról 1609-ben okt. 11-én Magocsi Gáspár főispán- és főkapitányhoz, 1611. év jun. 8-án Szebenből

¹⁾ Nicolai Istvánfi Pannonii Hist. de rebus Ungaricis Libri XXXIV. Coloniae Agr. A. MDCXXII. 468. 474. 475. 563. 585. II.

²⁾ Hevenessy-gyűjtemény a budapesti m. kir. egyetem könyvtárában H. H. H. H. 198. I.

³⁾ Ugyanott az előbbi helyen.

⁴⁾ Giulianum, Ghisium, totamque illam cruditorum manum, Aulae lumina, delicias atque amores, imprimis qui est horum omnium Patronus, virum amplissimum, Procancellarium plurimum jubeo salvere. Joh. Mich. Bruti. Opera varia selecta etc. Lib. V. Berolini 1690. 308. I.

⁵⁾ Gy. Kemény. Appar. Epist. II. köt. 325. I. Eredetiije Gyula-Fehérvárti. Cod. Auth. M. Script. I. köt. 149. I.

⁶⁾ Hevenessy-gyűjt. T. T. 315. I.

nejéhez Poltári Soós Fruzinához levelet írván: magát sajátkezüleg »Gyczy«-nek írja.¹⁾

Nem tagadhatni, hogy egykoruak is irnak »Géczi«-t, így az imént idézett Bójtli — Jánosra, a kormányzóra nézve, valamint Mikó Ferencz is.²⁾ A jeles, de szinte egy századdal később élt Bethlen Farkas, Pethő Gergely és többen mások is, »Géczi« alakot használnak. A többi compilátor írók szava nem nagy súlyu, de Bethlen tekintély, azonban az ő tévedésének oka az, hogy nem eredeti oklevelekből írta műve Ghyeczyeket illető részét, vagy azokat nem figyelte jól meg, vagy pedig eredeti kéziratát — ha helyes volt — kiadói ferditették el.³⁾ A Trausch-féle krónikák írói a kormányzóról szólva egy helyen »Géczi«-t, máshol⁴⁾ »Getzei«-t, meg máshol »Getzi«-t irnak,⁵⁾ míg Ghyeczy Pétert egy helyen »Getzi«-nek,⁶⁾ Andrást »Gittzius«-nak;⁷⁾ maga a tudós Pray egy helyen⁸⁾ »Géczi«-nek írja, de ugyan ő »Gitzi« szó-alakot is használ.⁹⁾ A tisztult kritikai érzékű Nagy-Ajtai Kovács István és gróf Kemény József is újabb idejű kutygyűjteményekben¹⁰⁾ folyvást »Géczi«-t irnak, kikerül azt kell hinnem, hogy másolóik vitték tévedésbe, mert az fel nem tehető, hogy különösen Gálfi János, a kormánytanácsban ült kiválóan tudós férfi, az elnök nevét jól ne írta volna. A »Magyar Történelmi Emlékek« kiadói Ghyeczy András érintett önlekkötelezéséről szólván: »Géczi« szó-alakot használnak;¹¹⁾ de botlásukat maguk kiigazítják a *Török-Magyarokori Okmánytárban*, midőn annak 1612-ben jun. 29-én Bethlen Farkashoz és Böldi Kelemenhez írt eredeti levelét sajátkezű aláírása hasonmásával közlik, hol magát világosan »Gyczy«-nek írja.¹²⁾

A »Ghyeczy« név miként írása iránti tévedés oly általános volt a XVI—XVII-ik században és ezt mult és folyó szá-

¹⁾ Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története 1867. 161. 309. II. ²⁾ *Magy. Tört. Eml.* I. köt. 137. 218. 304. II. ³⁾ *Bethlen, Volfganji Histor.* (szébeni kiadás szerint) köt. II. könyv. V. 142. 144. II. köt. VI. 433. 479. 562. 583. II. ⁴⁾ I. köt. 75—76. II. ⁵⁾ 81. I. ⁶⁾ 82. I. ⁷⁾ 255—276. II. ⁸⁾ *Principatus Gabriëlis Bethlen* stb. II. k. 209—214. II. ⁹⁾ I. köt. 214. I. ¹⁰⁾ *Erdélyország Történelmi Tára.* II. köt. 198—199, 226—227. 291. II. ¹¹⁾ *Magyar Történelmi Emlékek* VIII. köt. 51. I. ¹²⁾ *Török-Magyarokori Okmánytár:* I. köt. 108—110. II.

zadi tudós íróink is annyira elsajátították, hogy egykoruak leveleinek másolatai s a Ghyeczyekkel egy időben élt krónika-írók följegyzései kiadásakor azt igen sokszor »Géczivel« cserélték föl. Így látjuk ezt Gyulai Pál fejedelmi tanácsos Sibrik Gáspárhoz 1585-ben aug. 29-én mint Várad új kapitányához írt levelében,¹⁾ pedig Gyulai neje Ghyeczy leány volt; ő a kormányzótól végrendeleti örökséget birt,²⁾ neki tudnia kellett s tudta is — mint hátrább bebizonyítom — a kormányzó valódi és helyesen írt nevét; kétségtelenül itt is a kiadóké a tévedés hibája és felelőssége. A k. monost. konvent és fejev. káptalan is részesek ebben, ők is állítottak ki hibás átiratokat és hiteles helyi névferditő kiadványokat. Az elsőnek jegyzőkönyvei 83. száma alatt Vista falu iránti cserelévelben Péchi Simon kancellár »Géczi« Istvánnal szerződést köt, de bizonyos, hogy a névirás nem helyes.³⁾ A gyula-fejérv. káptalan j. könyvre vévén Gávai Miklós tiltakozását Ghyeczy János Thordavármegyében nyert birtokaiba beigtatása ellen: az adományos nevét »Géczi«-vel cserélte föl. A jezsuita szerzet, melynek sem tudományában, sem e kor előkelőinek ismerésében kétkedni nem lehet, midőn kormányzói esküjét egy hivatalos panaszírásba bizonyítékul fölvette — a miut hátrább közölve lesz — szintén »Géczi«-t ír, valamint Miles,⁴⁾ Soterius⁵⁾ és számos szász írók is. A mi legfeltűnőbb, még az erdélyi országgyűlések végzéseiről való másolati törvény-gyűjtemények is ily hibásak: így midőn Bethlen Gábort és »Ghyeczy« Andrást elébb hűtlenségi bűnért elmarasztalják, azután más országgyűlésen fölmentik; így midőn Apafi alatt Erdély első külön codificált törvénykönyveit az Approbatákat kinyomatván: a fiskusi jök visszaszerzésére időhatárt szabtak. »A fiscale bonumok a fiscushoz recuperáltassanak — így szól a t. czikk — melyek

¹⁾ *Erdélyi Muzéum*, II. füz. 140 l. Látható gr. Kemény József: *Appar. Epist.* ez. gyűjteményében, II. k. 205—225. II.

Lásd e levelet: *Bethlen, Volfganji Histor.* stb. (szébeni kiadás) II. köt. VI. könyv 481—502. II.

²⁾ Látható a k. monostori konv. levéltárában: *Protocoll. Cottus. Doboka G.* 12. I.

³⁾ *K. monostori konvent j. könyv* 83. sz. köt. 51. I.

⁴⁾ *Miles, Matthias*, Siebenbürgischer Würgengel stb. Hermannstadt 1670. 142. 143. 150. II. ⁵⁾ Hátrább idézve lesz.

1588. esztendő után, midőn »Gézi« János a gubernatorságot resignálta, örököskeppen eladták stb.«¹⁾

Ekkora a zavar a név-leírásban, minék oka az eredeti kéziratoknak jól meg nem figyelése s a krónikairóknak eredeti adatok helyett személyes tudás, vagy hagyományos elbeszélések nyomán indulás következtében eltévedése. E zavar eloszlatásaul azokhoz, miket Nagy Iván érintett, én az eddig előadottak által pótoltam, teljes meggyőződés szerzése végett bővebben idézem azon általam látott s felhasznált eredeti okleveleket is, melyek egykoru s a Ghyczyekkel vérségi, baráti s hivatali egybeköttetésben levőktől származván: föltehető, hogy írói a nemzetség valódi nevét ismerték, mely adatokban és oklevelekben mindenütt »Gyczy«, »Giczzy«, »Gitzzi«, »Giczj« alakban jó elé a névleírás. Pillantsuk át futólag mindeniket.

* * *

1569-ben jul. 15-én II. János [Zsigmond] választott király: »Gyczy« Jánosnak és örökösének, a ki Miksa római választott császár birodalmából s Magyarország általa birt részeiből — a mint az adománylevél szól — megvetvén és elhagyván minden birtokát és javait, az ő szolgálhatása végett birodalmába jött, neki egész életére állandó hűséget és engedelmességet esküvel fogadott s annak megtartására magát kötelezte, a Marosszéken *Csokfalván* levő részjóságokat adományozta királyi joggal együtt.²⁾ Ugyanazon király 1569. július 20-án költ adománylevél által: Thorda vármegyében levő *Léta* nevű birtokot, mely az előtt Gyarmathi Balassa Menyhérté volt, de azon okból, hogy midőn ő a király hadainak magyarországi főkapitányi tisztét viselte és azok legfőbb vezérletére megbízott, esküvel fogadott hitét megszegve, a rábizva volt hadakkal, zászlókkal, ágyukkal és minden hadi szerekkel, melyekkel a király országát védni lesz vala köteles, sőt némely városokkal együtt, melyek őrzése szintén rá volt bízva, nevének örök meggyalázásával, hitét rútul megszegve, Ferdinánd római császárhoz pártolt s azóta fiának, Miksának élte utolsó pillanatáig hive volt, neki ellenben ellenségévé lett s ez által örök hűtlenség és felségsértés bü-

¹⁾ *Approb. Const.* II. r. VIII. cz. I. cikkében, ²⁾ Erd. k. főkorm. k. m. konv. átiratában, II. köt. 23—25 II. Székely Okl. II. köt. 251—252 II.

nébe esett, következőleg nevezett birtoka a kir. fiskusra szállott és Magyarország törvényei s törvényes szokása szerint királyi eladományozhatás tárgyává lett — adta és adományozta ugyan »Gyczy« Jánosnak és utódainak s örökösének.¹⁾ Báthori István lengyel király 1585-ben május 1-én kelt ki-nevező rendeletében »Giezi« és »Giczj« szó-alakot használt, Kendi Sándor, Kováchöczy Farkas és Zsombori László erdélyi kormányelnökök 1585-n jan. 7-n, ugy 7-ike és 20-ika közt, ismét január 20-ikán hozzá irt leveleikben »Gyczy«-nek írják,²⁾ Kendi Sándor 1587-ben szeptember 28-án irt levelében szintén ugy,³⁾ nemkülönben azon 1587-ben jul. 26-án Gyula-Fehérvárat költ beigtatási parancslevélben, melylyel az ifju fejedelem Ghyczy János erdélyi kormányzót a Báthori István királytól és erdélyi fejedelemtől maga és utódai s örökösői részére bizonyos föltételekkel — egy nemes telck kivételével — örök időre nyert Gyula vára és mezővárosa, valamint a hozzá tartozó faluk és jóságok birtokába igtattatni rendelte, ugyszintén az abba ellentmondás nélkül való beigtatásáról készült jelentéstételben mindannyiszor, a hányszor előkerül, »Gytzy«, »Gitzhi«, vagy »Gyczy« alakban jó elő a névleírás.⁴⁾ Zamoiski János lengyelországi kancellár és ország főkapitánya 1588-ban decz. 7-ikén a kormányzóság és jezsuiták ügyében irt levelében szintúgy »Giezi«-nek írja a kormányzót,⁵⁾ Báthori Zsigmond fejed. a kormányzó örökös nélküli halála következtében 1589-ben márcz. 6-án az általa birt Hesdát és Léta nevű birtokot hűsége és egyenessége és hű szolgálatai, valamint iránta és a haza iránt különböző időben és körülmények közt behozonyított buzgalma és készsége által szerzett érdemei tekintetéből, Gyulai Pálnak és nevének »Gyczy« Katának és mindkét nemű örökösöknek és utódaiknak

¹⁾ Erd. kir. főkorm. k. mon. konv. átiratában II. köt. 31—32 II.

²⁾ Magyar kir. udvari kamaránál: *Acta publica Transylvaniae* ab anno 1583—1594. 105—106. 107—108. II.

³⁾ Budapesti egyetemi könyvtárban *Hevenessy-gyűjtemény*, »*Transylvanicae*« jelzés alatt. LXVIII. köt. 381 l.

⁴⁾ Az erd. kir. volt főkormsz. levéltárában levő Ily gyűjteményből: *Donationes et Statutarius Constitutus Kolovsat.* XVIII. k. E—4 176—181 l.

⁵⁾ A forrás hátrább idézve lesz.

adományozta.¹⁾ Báthori Zsigmond fejed. az atyja által Gálfi János főudvarmesterének és tanácsosának hagyományozott s halála után »Ghyczy« János kormányzó által neki tényleg át is adott Marosújvár birtokában — hol ő már roppant költséggel és fáradsággal, várhoz hasonlító nagy épületeket is kezdett építeni — Gálfit és mindkét nemű örököseit és utódait az abban lehető királyi joggal együtt oly módon erősítette meg, hogy azt tőle és örököseitől s hagyományosaitól és ha mindkettő örökös nélkül halna el, akár végrendeletnél fogva, akár más módon rendelkezék róla, sem a fejedelem, sem senki más, különben, mint 16,000 magyar arany lefizetése mellett — 160 denárt számítva egy aranyba — ki ne válthassa, se vissza né vehesse. »Nevezett tanácsosunk — így indokolja a fejed. adománya megerősítését — az idők és viszonyok változást közt a legnagyobb hűséggel, egyenességgel és buzgósággal teljesítette hozzánk és országunkhoz tartozó kötelességét. Ugyanis már azon idő óta, midőn boldog emlékeztető atyánk, mélt. fejed. Báthori Kristóf ur hűségére és oltalma alá tért, a közjó előmozdítása s a fejedelem dicsősége nevelése tekintetében semmit el nem mulasztott abból, a mi által az emberek között a valódi dicséret és tisztesség megszerezhető; mely ajándékait a természetnek, hogy mily nagy kegyességgel, hűséggel és állhatatossággal fordította a mi javunkra és a közjóra, fényes bizonyítékul szolgál a mi szent emlékeztető atyánknak halála után hozzánk való magaviselete. Ugyanis, midőn minket, kik kis korunkban mindkét szülönktől meg valánk fosztva, és serdülő korunk miatt föl sem fogtuk, mily sok és nagy roszak fenyegetnének, mint őriző és szerető táplálónk, úgy ápolt és nevelt minket, hogy őt mi tőlünk sem vágytársaink irigykedése vagy roszakaróink gyűlölsége, sem a tettétök ravaszsága vagy a szerencse viszontagságai, végre sem saját haszna és házi dolgainak folytatása utáni vágya a mi oldalunk mellől elvonni nem volt képes, miket most is hasonló gyorsasággal, hűséggel és egyenességgel folytat . . . ²⁾

¹⁾ A kir. főkörmisz. levéltárában levő gyűjteményből: *Liber Regius Sigism. Báth.* Anno 1587—1590. E—4 II. köt. 408—411. l.

²⁾ Az előbbi gyűjtemény idézett helyén.

Azon fejedelmi beleegyezési adomány- (Consensus Regius), illetőleg beiktatási parancslevélben, melynél fogva Báthori Zs. fejedelem 1589-ben jun. 15-én Almási Albert gyaluvári parancsnoknak Alsó-Füldön »Gitzi« Ferencz, Kristóf és Péter testvérektől megszerzett 8 jobbágy-telek birtokába beigtatását rendelte,¹⁾ öt helyen fordul elé a »Gitzi« leirási alak. Gyulai Pál 1592-ben okt. 25-én Gerendai János thordavármegyei főispánhoz az iránt irt eredeti levelében: járna végre, miért haragszik rá Báthori Boldizsár? sógora nevét betűről betűre így írta le: »Gyczy Ferencz uram, sógorom« sat.²⁾ A k-monostori konvent azon beigtatásról tett jelentésében, melylyel Almási Albertet Oláh-Nádas és Alsó-Füld birtokokba és Gyalu mezővárosban egy nemesi udvarház birtokába — Farnasi »Giczi« Ferencz ellentmondása mellett — beigtattatta, és az az iránt költ parancslevélben világosan »Giczi« szóalakban fordul elé az ellentmondó neve.³⁾ Thurzó Orsolya, Farnasi Ghyczy Ferencznő, férje halálakor fejedelmi beleegyezéssel Farnast és tartozmányait végrendeletileg kapván tőle: az 1597-ben jun. 15-én költ birtokbaigtatási parancslevélben, valamint a kol-monostori konvent 1598-ik évi május 25-iki jelentéstevő iratában is »Giczi« leirási alak van használva.⁴⁾ Azon 1597-ben máj. 5-én költ beigtatási parancslevélben, melylyel Báthori Zsigmond fejed. a Kendi Sándor dobokavármegyei főispán és fejedelmi tanácsos hűtlenségi bűne címén rá szállott birtokok közül Kodor, Alsó-Gyékényes, Thörpöny, Kéményes és Pestes nevű belső-szolnokvármegyei falukat és birtokokat 'Sákai »Ghyczy« Péter udvari szolgáljának, a nótázott Kendi Sándor Kata nevű leánya férjének adományozta, valamint az 1598-ban márcz. 24-én végbevitt birtok-

¹⁾ A kir. főkörm. ily gyűjteményében: *Introductiones et Statutiones* sat. XVIII. köt. 2—7. ll.

²⁾ Gr. Kemény J. gyűjtem. az erdélyi muzeumban ily cím alatt: *Erdély Történeti eredeti level.* I. köt. 1527—1589. 103—106. l.

³⁾ Magy. kir. udv. kamarai levéltárban: *Acta Transylvanica* Fasc. 5. Nro. 41.

⁴⁾ Erd. kir. főkörmisz. ily gyűjteményéből: *Donationes et Statutiones* sat. X. köt. E—a 4. 533—537. l.

beigatási konventi jelentésben ismét »Ghyczy« van írva.¹⁾ Bethlen Gábor fejed. 1626-ban jun. 8-án költ adománylevelében Kövesd, Bürkös, Vetserd, Martonfalva, Mártontelke, Gezes, Gainár alsófehérvármegyei falvakban levő Baládfi-birtokokat, bárha azoknak magszakadás útján a fiskusra kell vala szállni, kegyelemből s az illetők jövőendő szolgálatai és hűsége reményében — Galacz nevű birtok 600 magyar forint zálogértékének lefizetése mellett áthocsátásáért — Kááli Kun János, Farnosi »Giczi« György, Lázár János és Fitsor Péter nejeik (négy Berényi nőtestvér) ágán való birtokosoknak adományozta örök jogon és királyi joggal együtt.²⁾ Ez oklevélben is »Giczi« szó-alak van használva. Még csak Báthori Gábor fejed. 1609-ben októb. 16-án kelt adománylevelét idézem, melyel Bándi »Giczy« Istvánt egy mező-bándi részbirtokban megerősítette,³⁾ bár nincs adatom arról, hogy az adományozott a Ghyczyek melyik ágával áll rokonságban.

* * *

Az írott bizonyítékokat hadd egészítse ki azon vár-rom ismertetése, melynek neve a hajdani Ghyczy-birtokok legszebb része, az ugynevezett *Léta-* vagy *Ghyczy-vár*, mely a kormányzóról, mint katonáról írásnál és könyvnél meggyőzőbben szól, de a mely történetirodalmunkban eddigelé nemcsak hogy méltatva nem, de csaknem elfeledve volt.

A mint az útas Magyar-Létáról — Thorda vármegyében — délnyugatnak indulva, egy menedékes hegyoldalon feljebb-feljebb halad, félóra alatt azon hegygerincz alá érkezik, mely északról déli irányban vonul, itt-ott fejtér csupasz kőszálak emelkednek ki belőle, míg az egészet sűrű bükkerdő zöld lombozata takarja be, s alig pár száz lépésnyi távolban, egymás melletti két szikladomb között egy kis oldalkanyarodással a hegygerincz tetejére ér, hol Erdély tiszta légü havasi vidékeinek oly nagyszerű panorámája tárul a néző elé, a minőt

¹⁾ Erd. kir. főkorm. ily gyűjteményéből: *Donationes és Statutiones* stb. XIII. köt. 111—125. l.

²⁾ Erd. kir. főkorm. levéltárában: *Liber R. Gabrielis Bethlen ab A.* 1620—1630. E—s I. IV. köt. 611—613. l.

³⁾ Erd. kir. főkorm. levéltárában: *Liber R. Gabrielis Báthori et Gabr. Bethlen ab A.* 1608—1615. E—s I. IV. köt. 628—629. l.

csak a Tátravidéken és Székelyföldön láthatni. E hegygerinczen belől pár száz lépésnyire — mintegy tündéri varázslatra — szem elé tűnik egy magas kőszálon, szürkés fakó színében *Ghyczy-vára*, évszázadok számát, ágyuk és löpor romboló pusztítása nyomait mutatva, viharos időkre, nagy nemzeti válságokra emlékeztetőleg!

E fenn-vidék átmenetelt képez a közép magas hegyemelkedések tenyészetképes légmérséki foka alól a havasi tájak vad regényességébe. Itt még duzzad életteljétől a mező viránya s pompában díszlik az erdei flóra. A vár-romhoz 5—6 öl széles, sima, pázsitos nyílás visz, mely a hajdani vár-út irányát jelöli. A romoktól keletre 80—90 öl széles, 500—600 öl hosszú fenn-sík van. Hol hajdan marczona vitézek paripái tomboltak s várvívó hadinép tanyászott, most békés földműves fiuk legeltetik barmaikat, a még fennálló bástyák porladozó falairól szedett repkénynyel kalapjukat fölvirágozva; míg egy öreg pásztor puha fű-szőnyegen heverész, körülte pajkos ifjak háméskodva figyelnek, s ő tán dédapjától hallott regéket beszél az öreg várról, az asszonyfalvi és létai nép hajdani urairól s azok közt Géczy fejedelemről, a ki — a monda szerint — a várral keletre átellenben levő »Kisasszonykő« szirtüregbe zárta engedetlen szeretőit s hűtlen szolgálait a »Dázsó kőve« nevű sziklamélyedésbe; beszéli, hogy századok előtt itt élt egy véres fejű fejedelem, kinek sebet soha begyógyítani nem tudták, mert az az átok volt rajta, hogy a mint orvosi kéz illette, felfakadt és vérzeni kezdett; beszéli, hogy itt lakott egy másik fejedelemnek is vitéz kapitánya, ki sokáig harcolt a németekkel, végre meggyőzték, katonáival együtt levágták, a várat fölgujtva lerontották. E regék hihetően II. Rákóczy György és I. Rákóczy Ferencz korából valók. Az első 1661-ben a Gyalu és Fenes közti vesztett csatában fején halálos sebet kapott, e vár serge visszahuzódási vonalába esett, a vert had egy része itt pihenőt is tarthatott s a esata részleteit a népmonda megőrizhette. Az utolsóban a Rákóczy-forradalom valamelyik tábornokáról van szó, kik e havasos tájak végváraiban hosszasan tartották fenn a küzdő szabadság zászlóit, de a kiknek nevérol a rege hallgat s írásbeli emlék sem őrizte meg.

A vár természeti fekvése festői, Magyar-Léta, Asszonyfalva és Füle közös határán: alatta mély és szűk völgyben lassu zajjal foly el a Jára pataka, mellette keletről erdőborított magas hegysor húzódik végig, kisebb-nagyobb szirtoszlopok emelkedvén ki belőle, északnyugatra a ködös Vlegyásza látszik a régi Gyalu-vár felett, nyugatra az asszonyfalvi fenyvesek; egyik völgytorokban a tulajdonos Kolozsvár fűrészmalma, a telepítvényesek viskói s a regényes Járavidék, délre az abrudbányai és verespataki aranytermő hegyek, keletfelé a Thordahasadék és a Thoroczkó melletti Székelykő, Kriza egyik hangulatteljes költeményének fenséges fárgya. Oly nagyszerű tájképcsoportozat ez, hogy egybefoglalása a képzelet erejét, élvezése a szív érzési képességét föllümulja, benyomásainak érzékfeszítő hatása alatt elme és lélek kifárad. Az újkor szigorú ítélete megrovólag szól a középkori lovagvárakról s azokat rabló-barlangoknak, féktelen és kéjencz hűbéres urak kalandtanyáinak bélyegzi. A nélkül, hogy tiltakozó szót emelne e szerintem igen általános és tulszigorú ítéletnek a mi egészen más rendeltetésű és történetű végváraink építőire és kapitányaira is alkalmazása ellen, kik közül nem egynek világtörténeti neve és tettei örök dicsősége hazai történetünknek s nemzetünknek is: azon nézetemet bátran kifejezem, hogy attól, a ki e várat a világtól távol, a honi föld határai védelmére, e felséges vadon közepében alapította, ugy a stratégiai észt, a gondolat nagyságát s a kivétel merészségét, mint a természet és izlés aesthetikáját és költőiségét eltagadni nem lehet.

A magyar irodalom és festő-művészet nem vette figyelmére eddig e várat; tudományos értekezések, képes vállalatok, régészeti művek írói, az egy Kőváry Lászlón kívül — a kinek Erdély története s ritkaságai ismertetésében sokkal több érdeme van, mint elismertetése — nem emlékeznek erről; szükségesnek véltem tehát fényképét és lépéssel való mérés szerinti alaprajzát bemutatni; fényképét azért, hogy Erdély végvárai láncolatának ez egyik láncszeme ismeretessé legyen; az alaprajzot pedig, melyet a több ponton romok közé temetett falak lefedése nélkül, mértanilag felvenni nem lehet, ugy, a mint arra hozzávetőleg tett számítások alapján képes voltani,

azon reményben, hogy tán mások majd jobbat fognak előállítani. Ha pedig, a mint eddig mellőzve volt és rajzba vagy tollra senki sem vette: szintugy ezután is feledtetés lesz e vár-rom sorsa, akkor irodalmunk és festő-művészetünk legalább egy sikerült fényképben s egy alaprajzban — habár az hiányos is — birni fogja azt azon alakban, a mint 1876-an sept. 5-én még fennállott. ¹⁾

A vár csúcsos szirtormon fekszik egyenlőtlen négyszög alakra építve, nyugati leghosszabb oldalát függőlyesen rakott falhoz hasonló sűrűke-fejéres kőszikla alkotja, mely a Járapatak víz-színétől 900—1000' magasan áll s csak keleti oldalán volt megközelíthető. A nyugati oldalfal, mely a szirtorm középpontján legmagasabb, a végpontok felé a szirtmedvényedések és csúcsosodások, valamint a porladás miatt egyenlőtlen, csipkézett alakot mutat. Ez oldalon egy négyszög erőd ma is fennáll, s mellette délre 2° hosszú várfal, melyen a vi-folyosó nyomai még látszanak: falösszevonás, folyosó gerenda-végek és lö-lyukak. A két végpont felé kevés nyoma van a falnak. A déli és északi oldalakon a vár a hegy lejtéséhez mért magasságu volt, valamint a keleti oldalon is. Ugy látszik, a vár belsőre és külsőre volt osztva, s a belsőnek falai és erődei egyforma magasak, a külső várfalaké ismét együtt állottak egy magassági színvonalon, kiindulva a délkeleti ma is fennálló hatszögű szögleterödből, oly módon, hogy a várat a külső mint belső falakról egyszerre lehessen védni. Ezt a föltevést a külső várfalakon levő lö-lyukak és vi-folyosó-nyomok, valamint a falak vékonyabb méretei is valószínűvé teszik.

Épen áll fenn ma is egy nyugati és délkeleti erőd fala, a nyugatiban látszanak a tüzelő hely, ajtók, ablakok, padlássgerendák romjai, a felső várban egy öl átmérőjű vitzartó (a vár kútja), mely kerek alakra faragott kőből van kirakva. A falak egy oldalon sem mértani egyenes irányuak: ki- és be-

¹⁾ A meglepően szép fényképét *Veres Ferencz* fényképészünk készítette, a ki a magyar festőművészet érdekében s Erdély természeti szépségei ismertetése végett nagy áldozatokat tett; most is készséggel jött el velem a hely színére, miért is kötelességemnek tartom e helyen nyilvánosan kifejezni köszönetemet. A magy. tud. Akad. szakfőirai a képet teljesen sikerültnek találták, meg fog jelenni a magy. Akad. *Régészeti füzetekben*. J. E.

hajlanak a köszikla felületének természeti alakulása szerint. Leginkább el vannak tűnve a belső várfalak, elannyira, hogy ott a vár belső beosztását, a löpor-kamarák s a bejárás helyét gyanítani sem lehet. A ki a várat úgy akarná ismerni és ismertetni, a minő az egykor volt, annak a lebomlott falak és bástyák, az eltűnt boltok és pinczék kő- és cementanyagával megtölt részeket a romoktól meg kellene tisztítani s a falakat az ép földig — a mi maga a szikla — letakartatni.

A monda szerint a vár víztartójában a keleti hegység oldalában ma is meglevő forrásból vezették be a vizet a kösziklába mesterségesen vágott csatornában.

E vár egyike volt hajdan Erdély nyugat-határszéli őrvárainak, vajdai birtok már Róbert Károly korában, de építetése ideje nincs tudva; Zsigmond király 1405-ben Kolozsvárnak adományozta, időközben ismét vajdai kézre jutott s a Zápolyák korában Balassa Menyhért bírta, aki II. János (Zsigmond) ellen 1561. hűtelen levén: a király 1562. egyéb birtokai között »Léta-vára« elfoglalására is hadesapatokat küldött s ostromlás közben a várórség közt támadt egyenetlenség következtében a vár márcz. 21. feladatott; de midőn a király népe bevonult, a föld alatti kamarákban felrobbantott puskapor által a vár is fölvetetett s mintegy 50 katona Szilvási János parancsnokával együtt a romok közé temetett. *) A király a várat Léta birtokkal együtt, melyhez tartozott, még azon évben visszaadta Kolozsvárnak, 1569-ben pedig — a mint már érintve volt — Ghyczy János kormányzónak, a ki azt újból helyreállítván: a krónikairók tévedései alapján Géczy várnak hívják, holott helyesen kimondott neve újra épí-

*) Bethlen, Wolfgang. Historiar. sat. (szebeni kiadás) II. köt. VI. könyv. 10—11. II. Péchi Gáspár Léta-vár elpusztítását így írja le 1562-ben márcz. 22. Nádasdy Tamáshoz írt levelében: »Egy közkatona nem szívelhetette, hogy a feles őrség mellett is a várat feladták. Ám legyen ti gonoszok — monda — végezzétek be, a mit elkezdettetek; de én nem engedem, hogy a vár, miután uramé lenni megszűnt, az erdélyi fejedelmet ismerje urának; ezt mondva, a hadi löpor-készletbe tüzet lökött, s az fellobbanva, az új ur birtokába jutásnak örömét élvező, ételle'-italtal jól tartott várórséget annyira fel- és széthányta, hogy azon nap 400 végezte be életét, kevesen nyomorékok, sánták, félélők — félhalók lettek — mintha menekülés érte volna őket. Pray, Epistolae Procerum III. köt. 168 l.

tőjéről »Ghyczy-vár.« Azonban itt is bebizonyult, hogy a néphagyomány sokszor erősebb szokott lenni az okleveleken alapuló történeti igazságoknál. A szép romot, régi nagy idők tiszteletköltő emlékét, az ismeretszerzés vagy gyönyör végett Kolozsvár vidékén járó utazók fölkeresni ritkán mulasztják el.

* * *

Nézzük a Ghyczyeket Erdély közéletében. Ferencz, Péter, András és János tűnt ki közülök.

A két első sok birtoku, előkelő ur volt, fő nemzetségekkel egybeköttetésben, az ország dolgai intézésében tényezők, Ferencz Báthori Zsigmond udvarában szolgált, Péter országos küldöttségek tagja, Mihály vajda betörésekor ő is fogolylyá lett — egyiknek sem volt köznapi élete, de nem is történeti fontossága.

Andrást simulékony természete, változó gondolkodásmódja, vállalkozni kész merészsége mindenütt szükségessé tették, tehetségei, könnyen ambitionálható furfangossága egybeköttetéseket szereztek, sűrű trónváltozás, a fejedelmek s szomszédos császárok versengése és a szerencse befolyáshoz juttatták. Ő ifjuságától kezdve a Magocsi-nemzetség udvarában nevedett, munkácsi várparancsnok ez úton lett, hol magát mint kevély, fősvény és kegyetlen ember mutatta ki s egy barát megöletése gyanuja miatt Miksa császár magyarországi birodalmából kiűzetett. Ekkor lépett Báthori Gábor erd. fejed. szolgálatába s rövid időn kitűnő állásra és vagyonra tett szert. Mint váradi kapitány, az ország egyik legfontosb állomását töltötte be, Báthori mint megbízott hívét portai követségre küldötte, az ország sok kitűnő férfiával, minők: Bethlen Farkas, Béli Kelemen, a Nemes, Kálnoki, Henter és Horvát-nemzetségek Háromszéken, barátságban, Bethlen Gáborral fejedelemsége előtt közel ismeretségben volt. Ezek ajánlók rá nézve. De ott van politikai viszonyai közt a Weiss, brassai bíró és Benkner lázadó pártfőnökök ismeretsége, a párttűtő brassaiak és szebeniek compromittáló barátsága, portai perfid eljárása. Ezek súlyosan terhelők. Ugy látszik, fejét szerencséje szédítette el, elméjét szive kapzsisága rontotta meg. Ghyczy

Andrást a régi s újabb történetírók mint hitszegőt, és hálátlan embert, önző és álnok politikust, mint törvényes fejedelme ellen pártütőt, idegenekkel szövethető rossz hazafit élesen sújtva elítélik.

De ez ítéletnél az egykoruak értesítése mellett még eddig meg nem vizsgált sok tény és adat bírálólággal megfontolandó. Istváni¹⁾ és Bőjthi²⁾ egykoru történetírók, kiknek följegyzései adták eddigelé az irányt, elfogultságtól nem egészen menttek. Az első a magyarországi részekből Erdélybe menők iránt általában véve szigorú. Bőjthi pedig, mint Bethlen Gábor történésze, a fejedelem iránt viseltetik előszeretettel. Ez az egyik megfigyelendő mozzanat. A másik Erdély azon kori helyzetének válságos-volta. A két utóbbi Báthori alatt az ország csaknem folytonos anarchiában élt, a mikor a pártok és jelszavak fejedelmek és kormányok, országgyűlési többség és biróságok évről évre, sőt egy évben többször megváltoztak. Ily időben ép oly könnyű pártütőként tűnni fel s a pillanatilag és tényleg fennálló hatalom irányában compromittálnak lenni, mint nehéz az egyenes út és nyílt küzdelem politikájával a közjö célját elérni. Ghyczy tetteiből világosan kitűnik, hogy ő eleinte nem üzött külön politikát, ő mint szintén Bethlen Gábor, hosszasan a fejedelem mellett állott; Bethlenhez pedig ez időben gyanu nem fér. Főként ő az, ki Báthorinak a fejedelmi széket megszerezte, támogatta, védte őt, bárhonnán jött támadás ellen, káros intézkedésektől óvni igyekezett, ballépésektől visszatartani sokszor megkísérelte. És a fejedelem bizalom helyett képzelt okokból ellene gerjedt, üldözőbe vette, el akarta őt fogatni, török földre önkéntes számkivetésre kényszerítette. De a Bethlen eljárásaiban ott is, hazájában is többek és erősebbek voltak a hazafiúi motivumok, mint a személyiek. Egészen az akkori politikai helyzetből folyó s véletlen tényezők összetalálkozása

¹⁾ *Nicolai Istváni Pannoni, Historiar. de reb. Ungar. Libr. XXXIV. Coloniae Agripp. A. MDCXXII.* a már fennebb idézett lapokon.

²⁾ *Caspari Bőjthini Pannonii, De rebus gestis Magni Gabrielis Bethlen stb. 209, 294—295, sat. lapokon. Megolvasandó Szilágyi Sándor* ily című műve: Báthori Gábor Története. Pest, 1867.

eredménye az a tény, hogy míg a legszétágazóbb érdekű elemeket — minők az elégedetlenek táborába vont székelyek és a Báthori életére bosszu által fanatizált szebeni szászok, Weiss Mihály brassai bíró és az eltántorított Ghyczy, török katonaság és a segélyre hívott havasalföldiek, nagyravágyás és bosszuvágy — egy csatasorba állítják Báthori mint közös ellenség ellen: addig Bethlen Gábor is a portán honának e mindent kockáztató fejedelemtől megmentésére törekszik. E korszakban Erdélynek Báthori hibái s a szászok nyílt lázongása által folyvást élesített közfelháborodottságát mélyebben tanulmányozó azon meggyőződésre fog jutni, hogy az ország valódi érdekeinek s a józanabb rész közvéleményének képviselője, sőt csaknem élő kifejezése Bethlen Gábor volt. Már ekkor Báthori szépen kezdett fejedelemségét magán életében felhalmozódott botrányos kicsapongásaiért, a fejedelmi széken nagy tévedései s az ország belbékéjét sőt létét kockáztató uralkodói tényei miatt szerencsétlenségnek s székétől megfosztatását közérdek és a társadalmi lét követelményének tartották Erdélyben. A közhangulatot a szászok felhasználták; a Brassón át fejedelme megbízásaival portára menő Ghyczyt ajándékkal s fejedelemségi ábrándokkal urától elidegenítvén, részökre hajtották s annyira vitték, hogy ő a portán nem mint a fejedelem, de mint az avval elégedetlen nemzetek és országrendek küldötte, súlyos vádakkal indokolt kéressel lépett fel, megbízója ajándékait önértékében használta fel, maga számára keresve és nyerve fejedelemséget, sőt annak valóítását visszatértekor kívülről magával hozott török és oláhországi segéd csapatok s a székelység között párthivei közreműködése által gyűjtött hadak fegyvererejével — a brassaikkal és szebeniekkal egyesülve — meg is kísérelte. De terve nem sikerült, a csata elveszett, Weiss életével lakott. Ekközben a fejed. Ghyczynek portai működéséről értesült, s a rendek 1612-ben nov. 20—29-kén Szebenben tartott országgyűlésök 5. t.-cikkében Bethlent és Ghyczyt notabüntetésen marasztalták el, ¹⁾ mi alól azonban a fejedelem és ország Bethlennek a portánál kivivott sikereitől tartva, az 1613-ban május 1-jén

¹⁾ Erd. kir. kormányzék másolati törvénygyűjteménye II. köt. 315. l.

tartott szebeni országgyűlés 3. t.-cikke 3-ik pontjában fölmentette, s mint a törvény szól: »Rát árulásáért Ghyczy Andrásnak, követőinek (kiket elé is sorol) és szolgálóinak«, valamint a brassói és szebeni szászoknak is — Benkneren kívül — megkegyelmezett; az októb. 22-ki kolozsvári országgyűlés pedig az 1. t.-cikkben Bethlent — a már akkor Ghyczy és a szászok portai közreműködésével is fejedelemmé választott volt pártütőt és társait — mentették fel a nota bűne és gyalázata alól, »mert — ugymond az országgyűlés — nem a haza ellen cselekedtek, hanem a szabad választást és az országnak Báthori által veszélyezett nyugalmit és szabadságait mentették meg«¹⁾; tehát akkor formailag Ghyczyról is elhárult a politikai vád; portai hitszegő eljárása s itthon fegyveres pártütése tényével szemben ama másik hiteles tény áll, hogy azért magától a fejedelemtől és országtól bünbocsánatot és kegyelmet nyert, a mi által vétségének politikai része ránézve terhelő lenni megszűnt.

Ezen tények és adatok — úgy hiszem — bírnak azon correctiv és mérséklő hatással Ghyczy András politikai működésének megbírálása kérdésében, hogy ha az ő pályája itt véget ért volna, hibáztatói is hajlandók lehetnének véleményeik szelidítésére. Elöttem ez esetben a mondottak után úgy tűnnék föl a dolog, hogy ő nem annyiban volt szántsándékos cselszövő, mint az ország végzetes közeseményei tették azzá, azok sodorták e terre; nem annyira ő akart fejedelem lenni, mint akartatták a Báthorit minden áron megbuktatni törekvő szászok; nem erős szenvedélyei hajtották a fejedelmi szék elnyerése vállalatára, mint inkább gyöngye jelleme nem tudott ellene állani Weiss ármányainak s a szász nemzet pénzhatalmának, ő akaratlanul csak a Bethlen útját egyengette, a mit a döntő perczen megbizottai a diván előtt is tanusítottak, elejtven az ő fejedelemsége kérdését s határozottan ajánlván Bethlenét.

Azonban Ghyczy András élete itt egészen elsötétül, ezen-tuli lépései mind a bűn útján viszik őt. Nem volt elég urának kétszer adott hitét megszegni s az ország rendjeinek nevével bűnös játékot űzve, a fejedelem által engesztelésül a portára

¹⁾ Erd. kir. kormányzék másolatú törvénygyűjteménye II. kötet. 350—51 ll.

küldött kincseket önczéljaira felhasználni: őt a veszély idején saját várából kizárta, gyilkosaihoz izgatón beszélt, az ország nevében nekik valótlan közléseket tett s eszközölje volt jölte-vője halálának. Oly polgári és erkölcsi bűnök ezek, mikért őt a történetírásnak el kell ítélni.... Bűnének nem soká késett büntetése. Épen az év fordulóján 1614-ben decz. 10. napján Szebenben azon házban, hol Báthorinak utolsó esküjét tette volt, elfogatott, Fogarasba vitetett s hosszas éhség s lázas elmezavartság után a fejedelemhez gyalázatban hasonló, ha ugyan nem gyalázatosabb módon mult ki — véráldozatért a sér-tett törvény és megbántott közvélemény bűnhődő áldozata.¹⁾

* * *

A sötét képtől forduljunk egy világosabb pont felé, mely Ghyczy Jánost, a magyart, katonát és kormányférfit az igaz hazafiúi érdemek történetírás-adta dícsfényében mutatja. E férfi észtehetség, jellemerő, államférfiúi tapintat és kormányzási ügyesség által nem csak rokonai, de kortársai felett is kimagasodott. Feljebb érintve volt, hogy 1566-ban Gyulavára eleste után ment II. János (Zsigmond) Tiszán tuli birodalmába s életének e válságos pillanata őt, mint bátor katonát és a magyar név becsületét szíven hordozó embert tünteti fel. 60,000 török támadó sereggel szemben 2000 magyar lovas és gyalog s 600 német gyalog, élükön hat alparancsnokkal, védtek e várat; egyik lovassági alparancsnok Ghyczy János volt. A második rohamos támadásra, midőn a vár koronáján erős törés, a falakon nagy rés volt löve, több parancsnok elhullott, hárman s köztük Ghyczy is megsebesültek: a várparancsnok

¹⁾ Halálát a *Transch*-féle krónikák szerzői így hagyták emlékezetben: »Gézi Andrást Fogaras várában 1614-ben Báthori tükos hívei (egyike Balling János fogarasi várparancsnok volt) ölették meg, engedelmet kapván rá Bethlen Gábor fejedelemtől; oka az volt, hogy Báthorit a várból ő esalta ki s alkalmat adott Szilásynak és Nadányinak, hogy megrohánják s megöljék. Meghalt a fejed. 1613. octob. 27-én 26—27 éves korában. Gézi Várad őrségét a gyilkosság végrehajtása után a maga és fejed. hűségére eskette fel. s *Transch*, *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*. I. köt. I. 263. 273. 277 ll.

Összevetendő Bőjthi és Istváni leírásával a fennebb már idézett helyeken.

kész volt a feladásra, de Ghyczy, Bánrévi és Földvári ellenszolgáltak és a rohamra indult jancsárookra rontva s közülük sokakat megölve, a támadást hősileg visszaverték. A megfélemlített várparancsnok: Kerechényi, feladási szándokát Ghyczy és társai ellenzése daczára kevéssel azután még is végrehajtotta, bár ezek a várat megvédhetőnek s az átadást bűnösnek és meggyalázónak tartván: az egyezést nem irták alá. Midőn a magának és vagyonának biztonságot kikötött várórség a várból távozva, alig egy félmértföldnyire ért, főparancsnoka azon ürügy alatt, hogy a basa vele szólni akar, visszahivatott, a többieket a leshelyökről előre rontó törökök rabolni, vágni, ölni kezdték; vagyon és málha feledve lett, mindenkinek élete megmentése lett fő gondja; de a nagyobb rész elveszett, kevesen menekültek meg a sás között, üldözőik figyelme elől elhúzódva s Váradon vagy Erdélyben keresve menedéket. Ghyczy, Bethlen Farkas és Kapi András bajtársaival fegyverrel vágta ki magát elleneik közül, ¹⁾ s ekkor lépett előbb Erdély földére, hol — mint már érintve volt — János Zsigmond ifju király szolgálatába lépett.

Ghyczy azután is katonai téren szolgált s részt vett a hadjáratokban. 1587-n Báthori István a közte és Békés között fenforgó viszálykor őt küldötte a temesvári basához, hogy neki utóbbi ellen segílyt adjon; ²⁾ a váradi kapitány Báthori Kristóf pedig egy lovas csapatot az ő vezénylete alatt rendelt a fejedelem segítségére. ³⁾ Két év múlva Báthori Kristóf vajdává választatván, maga helyett 1577-ben Ghyczyt hagyta a kapitányságban, ⁴⁾ honnan 1585-ben az erdélyi kormányzói méltóságra lépett, mint a kiskoru Báthori Zsigmond vál. fejed. gyám gondviselője s az uralkodásban helyettese. Itt jutott Ghyczy emelkedése tetőpontjára, itt lett élete történeti fontosságúvá az által, hogy egy ország a maga sorsát, egy király öcse jövőjét bizta rá, és az által, hogy a kormányzói intéz-

¹⁾ *Istvánfi* . . . Histor. . . . 472—473, 474—75. II.

²⁾ *Könyv* I. Erdély Történ. IV. köt. 22. I.

³⁾ *Gr. Kemény J. és Nagy-Ajtai Kovács István*, Erdélyország Tört. Tára I. köt. 479. I.

⁴⁾ *Bethlen, Volfg.* (szebeni kiadás) II. köt. 433. I.

mény a kis ország közjogi életében szervezett alakban vele jött be, alatta lőn állandó jogrendszabály megállapítva arra nézve, hogy a kiskoru erdélyi vál. fejedelem nevében ki és mily hatalmi jogkörben vigye a kormányzási és uralkodási tisztet.

Az új intézményt a vajda komoly betegsége tette szükségessé, a mit ő érezvén, tanácsosai látván: fiát 1581-ben május. 1-én utódává választották, a fejedelem végrendeletében fia mellé a kormányzás végett 12 tanácsost rendelt, a kiknek kormányzásával az ország nem lévén megelégedve, a lengyel királyt másképen gondoskodásra kérték fel; ez egy három személyű kormányelnökséget nevezett ki s 1583-ban márczius 6-án útasítást is adott számukra; ¹⁾ de az erdélyiek ezek ellen is nem sokára panaszt emeltek s a három nemzet kebeléből választott küldöttség által egy kormányzó kineveztetését kérték. A király előbb hallgatásban hagyta a dolgot, s csak ismételt kérésökre útasította arra a rendeket, hogy ők maguknak kormányzót válasszanak. Az 1585-ben Medgyesén egybegyült rendek egyakarattal Ghyczy Jánost választották meg, s megirták a királynak, »hogy ők a megválasztottat ezen állásra teljesen méltónak tartják s kineveztetését egy három nemzetből választott küldöttség által kérték.« ²⁾ A király ápril. elején Gyula-Fehérvárra hivatván őt, május 1-én költ királyi adománylevelével (Collationalis seu Diploma) Erdély kormányzójává nevezte s abba útasítását is belefoglalta. Ez útasítást Rummy, ³⁾ a három kormányelnökét Bethlen Farkas ⁴⁾ közölték ugyan, de én Ghyczy útasítását értekezésem végén az eredetiből egész kiterjedésben, itt feldolgozva közrebocsátani szükségesnek láttam azért, mert abban maga a király beszélvén el a sok kormányváltozás történetét és indokait, s maga tételen irásba a kormányzói útasítás elveit: valóban királyilag

¹⁾ *Bethlen, Volfg.* (szebeni kiad.) II. köt. VI. könyv. 464—472. II.

²⁾ *Miles, Matthias*, Siebenbürgischer Würgengel, Hermannstadt, 1670. 142. I.

³⁾ *Rummy*, Monumenta Ungarica stb. III. köt. 285—293. II. Értekezésem végén közlöm én is Rummy hibáit kijavítva.

⁴⁾ Fennebb ¹⁾ alatt idézve van.

gondolkozó lelkébe s azon kor eseményeinek mintegy titkaiba egyszerre belepillanthatunk.

»Emlékezetül hagyja mindeneknek, kiket e dolog érdekel — így szól megerősítő iratában a király — hogy mióta az erdélyi fejedelemségre lépett, minden igyekezetét arra fordította, hogy az irányában érdemesült ország békéjét, jólétét és nyugalmit biztosítsa; s minthogy az előbbi fejedelem, erdélyi vajda és székelyek ispánja Somlyai Báthori Kristóf úr halála után, kedves unokaöcsének: Somlyai Báthori Zsigmond fejedelemnek — kire a fejedelemség atyja halála előtt kevéssel az ország rendjeinek megegyezéséből helyesen és törvényesen átszállított — kormányzásra éretlen kora miatt, és azon oknál fogva, mivel látta, hogy ez időben és viszonyok közt az ország legfőbb szüksége, a miről sietőleg gondoskodni kell, az volt, hogy alkalmas kormányzó nélkül ne maradjon: immár eddig Erdély országába két kormányzási formát hozott be s úgy igazgattatta; de mivel mind a sokak, mind a kevesek kormányzása Erdély bevett szokásaival ellenkező nem csekély nehézségekbe ütközött és a közjóra nézve hasznosnak nem bizonyult, és mivel épen azért tőle az ország rendei és mind három nemzete által hozzá küldött ünnepélyes követség kérte, hogy a míg méltóságos unokaöcse kormányzásra képes életkorba jut, az ország gondját és kormányzását egy igazság, hűség és eszély tekintetében, úgy szintén katonai ismeretekben is kitűnő férfira bizná tetszése szerint: ez okból ő mind a közhaszon, mind az irt ország kérése által rábírva, annak teljesítésére magát végre elhatározta, és mivel öcse mellett ezen tiszt viselésére nagyságos Ghyczy Jánost látta alkalmasnak, a kinek feddhetetlenségéről, hűségéről, egyenességéről és más erényeiről meg van győződve, őt addig, míg unokaöcse az uralkodásra való életkort eléri, Erdély kormányzójává tenni elhatározta, azon tekintélyvel és törvényes föltételek alatt, melyek következnak.

»És pedig legelsőben, minthogy a méltóság, tisztesség, hivatal és közszolgálat egymástól nemcsak magában, de névre és címre nézve is megszokott különböztetni: a király, a jó rend megtartása tekintetéből, nevezett nagyságos Ghyczy Jánosnak »Erdélyország kormányzója« nevet adta, rábizva az

egész kormányzatot, és így mind azt, a mi a fejedelem hasznára, dicsére, tisztességére, becsülete és jóléte előmozdítására akár közönségesen, akár magánlag tartozik; ez okból, hogy udvarát és palotáját sok ember látogassa: a kormányzó lakhelyévé Gyula-Fehérvárat, a fejedelem várát vagy udvarát jelölte ki, azért, hogy a fejedelmi udvar akár külfejedelmek követői, akár más bármi okból itt megforduló emberek előtt néposnak és fényesnek ismertessék el. Minthogy pedig — így szól tovább a király — a fejedelmi tanács azért van alkotva, hogy a fejedelemnek az ország mind szerencsés, mind kététes és veszedelmes állapotában üdvös segítségére legyen, hatalmat ad a kormányzónak arra, hogy midőn a fejedelem és ország érdeke és szüksége kívánja, a tanácsosokat összehívhassa, azokkal tanácskozhassék, végezhesse, határozhasson s a végzéseket teljesedésbe is vethesse, az ország köz és részszerinti gyűléseit összehívhassa és megtarthassa, rendes törvényszékeket tarthasson és azokon a felebbezett ügyekben ítéletet hozhasson, a tanácskozások helye a fejedelmi udvarban lévén; ha valamely nagy, szokatlan és kényes dolog fordul elő, akár az országban, akár azon kívül, a kormányzó és tanács az abban való határozást ne halogassa, s midőn a vélemények egymástól eltérők, a dologban semmi bizonyost ne határozzon, hanem azt sietve a királyhoz küldje s onnan várja annak elhatározását. A király — ugymond — az országnak bármely méltóságú és rangú polgári és katonai karait és rendeit, valakik erdélyországi tartományának határain belül és kívül vannak, a kormányzó hatósága alá veti azonképen, mintha közvetlenül az ő királyi hatósága alatt lennének, teljes hatalmat adván arra, hogy midőn valamely nem vélt nagy baj kívánja, nemcsak zsoldos katonákat, de a karok és rendek közül is akkora számu gyalogot és lovaszt gyűjtsön egybe, mennyit az idő szüksége kíván, s azokat oda indítsa és vezesse, hová a közjó kívánja. A várak parancsnokai, a főlügyelők, várnagyok és mindazok, kik valamely közhivatalt viselnek, általában mindenki, a kormányzó akaratától és parancsától függjön, kinek joga lesz, a mit legjobbnak vél, azt határozni, s azok elébe törvényt és föltételeket szabni, miket, a ki nem teljesít, helyétől elmozdíthatja s alkalmasabbakkal cserélheti

fel. De Várad és Karánsebes parancsnokait, ha valaha alkalmatlanoknak látszanának, a kormányzó a király előleges tudása és beleegyezése nélkül se ki ne nevezze, se helyökről el ne mozdítsa. A fejedelem udvarában tartson 600 kitűnő bátorságu és érdemü lovas katonát, kiknek zsoldját fizesse bavatónként, de csak azokét, a kik készek folyvást az udvarnál a fejedelem szolgálatában lenni, többieknek, kik otthon maradnak, kinek-kinek személye és érdemei szerinti évi fizetést a kormányzó belátása és ítélete szerint adjon. A várakban és őrségekben szintén a kormányzó tetszése szerinti számu gyalogság és lovasság tartassék. Minthogy pedig az ifju fejedelemnek igen érdekében áll az, hogy kik legyenek körében és szolgálatában, a kormányzó fordítson nagy gondot arra, hogy a fejedelemnek oly szolgálói és házi emberei legyenek, kik életök és cselekedeteik által a kegyességben, hűségben, állhatatosságban, tisztességben és jó erkölcsökben másoknak élő példát adjanak, s homályos értelmü szók, vagy rút cselekedetek által a fejedelmi udvarnak gyalázatára ne legyenek. A fiskusra szállott jószágoknak eladományozásában a kormányzónak azon jog és hatáskör adatik, a mi hajdan az ország vajdáinak szokásos joga volt, hogy t. i. a haza és fejedelem hív szolgálóinak 32 jobbágy számán feljül nem menő jószágot a maga belátása szerint adományozhatott. E felett a kormányzónak joga lesz érdemes hazafiak számára tizedet, nemességet, primipilatust, házaknak közterhek alól kivételét adományozni, oly helyeken, hol mások joga akadályul nincs, de úgy, hogy ezen javalmakat a fejedelem nevében adományozza, s az azokról készült iratokban a fejedelem nevét a szokott helyre maga a kormányzó sajátkezüleg írja alá, a mi a fejedelem czime alatt keletkező minden más iratban is megtartandó. Az ily iratokat alkalmas helyen a kancellárnak is alá kellend írni.

»Röviden — így végződik a kir. adománylevél és útasi-tás — minthogy az ország egész igazgatása a kormányzóra bízatik, és olyannak, a mi a fejedelem és ország javára vagy kárára van, az ő tudtán kívül megtörténe meg nem engedhető, hogy a király ezen végzeménye mindenki előtt tudva legyen, az ország minden nagyságos, tekintetes, nemes, gyors, okos és körültekintő tanácsosinak, a várparancsnokoknak,

főispánoknak, várak, lovasság és gyalogság kapitányainak, alispánoknak, alkaptányoknak, vármegyék nemes közönségeinek, királybiráknak, székely székek primorainak, primipilusainak, a városok polgármestereinek, székek biráinak, a vármegyék és szász székek esküdt polgárainak, végre Erdélyországban és a magyarországi részekben levő bármely állásu, méltóságú, rangú és helyzetü minden embereknek, mostaniaknak és jövődöbelieknek komolyan meghagyta és rendelte, hogy ezen, unokaöcsének, az ifju fejedelemnek az uralkodásra megéréseig terjedő időre az ő és ország javára tett és az előlbocsátott módon és föltételek szerint körülírt rendeletét minden részében és czikkelyeiben megtartani, az elől nevezett kormányzó tekintetét mint a királyét — az ő tulajdon fejedelmökét — tisztelni, parancsait elfogadni és teljesíteni tartoznak és hitökkel s kötelességökkel semmi ellenkezőt cselekedni ne merészeljenek.«¹⁾

Ez a rendek gyula-fehérvári gyűlésében felolvastatván: elfogadtatott, a kormányzó esküjét letette, igérve, hogy az országot jól fogja kormányozni s szabadságait megtartja.

Az esküformát a magyar jogtörténelem nem ismeri, jogíróink arra eddig nem voltak figyelemmel; én elvi tartalma és azon közjogi indok tekintetéből, hogy a kormányzási tiszt és méltóság elvállalása tényének alkotmányos erőt és érvényt ez adott, szükségesnek látom ismertetni.

»Én Ghyczy János — ez az eskü rövid tartalma — Erdély ország kormányzója, esküszöm az élő istenre és fiára a Jézus Krisztusra, hogy legkegyelmesebb uramhoz, Báthori Zsigmondhoz, Erdélyország vajdájához és székelyek ispánjához, az ő Erdélyországához (igy!) és az ő Magyarországon levő tartományaihoz hű és igaz leszek, s mind a fejedelem, mind az ország javára, hasznára és megmaradására fogok igyekezni; vallásaikban minden rendeket, személyválogatás nélkül megtartok, az 1571-diki Kolozsváratt hozott vallási közzéjegyzések szerint; minden rendeket, nemzeteket

¹⁾ Látható az értekezés végén latin eredetijében.

régi szabadságaikban s jogaikban megoltalmazok, s igyekezem, hogy mások által is megoltalmaztassanak; minden perlekedőknek igaz törvényt szolgáltatok, s az ország írott törvényei és szokásai szerint személyválogatás nélkül végrehajtom, törvény útján kívül senkit meg nem támadok, sem mások által megtámadtatni nem engedek. Mindezeket tehetségem szerint megtartom — úgy segéljen engem — Giczi Jánost, az Isten.«¹⁾

Ez esküforma szabadelvű egyszerűsége az erdélyi fejedelmi udvarnak és udvari szertartásoknak ez időbeli protestáns jellegét világosan konstatálja.

Ghyczy királyi adománylevele és útatisítása Erdély jogtörténetében egy új momentum. Mikor I. Zápolya halála után kiskoru fiát a magyar rendek királylyá választották, a kiskoruság idejére a kormányzást özvegyének adták át oly módon, hogy fia nevében azt vigye, a királyi kiadványokban az ő és fia neve irassék alá, a pénz mindkettő neve alatt veressék, a kormány tényleges vitelére pedig Petrovics Péter, Martinuzzi György és Török Bálint személyökben háromtagu kormányzóságot állítottak. 1542-ben a királyné és fia alatti erdélyi és magyarországi rendek országgyűlése Martinuzsit választotta helytartóvá, a ki azonban tényleg ország közbirája és helytartó nevet és címet használt. 1544-ben a rendek a jószágadományozásról külön intézkedtek, közössé tevén azt a helytartó és királyné között. 1556-ban az országtól távol levő János (Zsigmond) ismét királylyá nyilvánított, bejöveteléig helytartójává Petrovics Péter választott s a kormányzás rá és az özvegy királynéra bízott, mindenik erdélyi nemzetből két-két tanácsos adatván melléjük; az országba visszatérésök után pedig ugyan ez évben nov. 25-én Kolozsváratt az országgyűlés Magyarország törvényesen megkoronázott királyasszonyát addig, míg a királyfi törvényes korát eléri, uralkodó és kormányzó regenssé választotta, oly módon, hogy a kiadványok az ő és fia neve alatt keljenek, de a királyné pecsétével erősíttessenek meg; hivatalok betöltése, kö-

¹⁾ Lásd a forrást megnevezve a 62. lapon.

vetküldés jogával a királyné birjon, az ország jövedelmét a kincstartó kezelje stb. Petrovicsot a helytartóságban Békes Gáspár váltotta föl 1557 után. Izabella uralkodása utolsó évében 1559-ben az ország rendei fiát a jun. 12-ki országgyűlésen uralkodásra képesnek nyilvánítván, az a királyné nem sokára bekövetkezett halála után, az ország kormányzását átvette s az ország által mellé választott 12 tagu tanácsossal a fejedelmi hatalom egész teljével vitte 1571-ig. A II. János (Zsigmond) kiskorusága alatti egy és több személyű gyámhelytartók és kormányzóságok jog- és hatalomkörét a viszonyok szerint az ország rendei különbözőképen határozták meg, egyik és másik fejedelmi jogról a felmerült esetekhez képest intézkedtek, de anormalis állapotban levén csaknem folytonosan az ország, konkrét alakot ez intézkedések nem vettek, a codificált törvénykönyvekbe a hozott törvényeket be nem ígtatták. A legelső kormányzói formaszerű jogkör-szabályozást a Ghyczynek adott királyi adománylevelben és útatisításban birjuk.

Azt hiszem, hogy Báthori István király és fejedelem ezt Magyarország törvényeiből és jogéletéből vette, s az intézmény eszméjét Erdély különyszerű viszonyaihoz idomítólag csak hozzáillesztette. Ismeretes volt előtte Hunyadi János és Szilágyi Mihály kormányzóvá választatása, amazé 1446-ban, ezé 1458-ban. Zápolya János is erdélyi vajda korában e jogcímen kereste II. Lajos kiskorusága alatt a kormányzóságot és a mult példája szerint avval egybekötött gyámságot; de Magyarország karai és rendei nem egyeztek belé, e helyett nádorrá Báthorit választották. Martinuzzi szintén a Hunyadi János példájára kívánta volna magát 1544-ben az ország kormányzójává választatni; de szándéka nem sikerült: Zápolya vajda maradt, ő ország közbirája és helytartó. Mind Hunyadi, mind Szilágyi megválasztatásakor kiskoru volt, sőt épen akkor választott meg az ország által a király és megválasztattak egyidejűleg a kormányzók is öt-öt évre. Az elsőnek útatisításában, mit ő maga diploma-alakba foglalt, jog- és hatalom köre szabatosan meg van határozva, törvényhozásilag kimondatott, hogy az ország által választott kormányzónaképen azon tekintete van, a mi a királynak, míg a kiskoruság tart,

hogyan az országgyűlés most hozott végzéseit mindenki szentül megtartani, azoknak magát alávetni köteles; minthogy a kormányzó a király képviselője, a király és királyné váraiba, városaiba s minden birtokaiba bemenni s neki és tanácsosainak a királyi jövedelmekkel a főrendek megállapítása szerint élni joga van; a kormányzó tartozik az ország hadait nevezetes esetekben személyesen vezényelni; jog adatott arra, hogy a mellé választott országos tanácsossal minden törvényes és közkormányzati dolgot elintézhessen, adományozási joga körülírt hatáskörrel 32 ülés helyre terjesztetett ki; volt pénzverési joga, két kormányzói pecsété, mely köriratában nevét viselte, egyik a kormányzás, másik törvényszolgáltatás ügyeiben; volt azonban pecsétje az ország főrendének is azon esetekre, hol a felségi jogot s kormányhatalmat azokkal együtt gyakorolta, a minő volt az adókiivetés; esküje — mivel nem volt diákos ember — magyarul volt szerkesztve. ¹⁾ »Isten őt úgy segélje — e volt az esküforma — a boldogságos szüz érette úgy kérjen kegyelmet, minden szentek érette úgy esedezzenek, az Isten szent teste utolsó órájában üdvére úgy szolgáljon, a föld tetemeit úgy fogadja be s harmadnapon úgy ne vessé ki, általában az ő nemzetségének magya úgy ne szakadjon, az igazak életnapján Isten képét úgy láthassa, az örökké tartó pokolba úgy ne temetessék el, a mint mindazokat, a mik az élje irt jegyzékben az ország előmenetelére és hasznára megírva vannak, igaz igyekezettel, állhatatosan megtartja, az ellen semmit nem tesz, sem másokkal nem tétet.« ²⁾

¹⁾ A *Corpus Juris*-ba latin szövegben van fölvéve.

²⁾ Hunyady kormányzó diplomája látható a magyar országos levéltárban Nr. 1. Lad. G. jelzésű eredeti hirtvány, mellékelve van másolat is, a borítékon e czimezés van: »Diploma Regni Hungariae Gubernatoris Joannis de Hunyad, occasione electionis suae SS. et OO. Regni claritum die 13-a julii in Campo Pestienai 1446 in origine et copia.« A *Corpus Juris*-ban kiadott végzeménnyel összehasonlítván az eredeti oklevelet, a kettő közt pótlás, kihagyás általi változtatások következőben igen nagy különbséget találtam, mit már Kováchich és Katona is észre vett, amaz: *Vestig. Comit.* 253. 256. ox.; *Histor. Cril.* stb. ezimű műve VI. köt. 468. 471. lapjain olvashatólag; bírálólág összeállította s a végeredményt belőlük kivonta gr. Teleki József *Hunyadiak kora* I. kötet. 507—519. II. köt. 267—268. lapjain.

Szilágyi Mihály szintén öt évre választatott, s mivel Mátyás, az újonnan választott király igen ifju — csak 15 éves — volt, a kormányzás személyes vitelével ő bizatott meg. Ő nem kért átásitást, mint a nagylelkű Hunyadi, a ki ezt azért kérte: »hogyan tiszte folytatásában legyen mihez tartsa magát, hazafi társai kívánságát mindenben teljesíthesse s ne tegyen olyat, a mi akaratjukkal ellenkezik.« De az ország főrendei oly feltételeket kötöttek a választáshoz, miket a kormányzó a király nevében elfogadott s az is jóváhagyott, de a mik megtartása rövid időn lehetetlennek bizonyult be. A törvénykönyvbe föl vannak véve e feltételek, de nincs az esküforma és átásítás, a minthogy Szilágyi kormányzása az ifju király nagy tettereje és erélyes uralkodása által fölöslegessé is vált.

A Ghyczy és Hunyadi kormányzósága oklevelének összehasonlításából első tekintetre kitűnnek a magyar királyságban és erdélyi fejedelemségben egy század időközrel életben volt intézmény alapelveiben való közösség, valamint a kettő közötti különbözőségek is. Közös vonások: a kormányzói jognak kiskorusági tartama, a kormányzó tekintetének amott a királylyal, itt a fejedelemmel egyenlősége kimondása, a 32 ülés hely adományozhatási jog, hatalmuknak minden honpolgár és hatóság alárendelése s föltétlen engedelmeskedési kötelezettség, a királyi és fejedelmi birtokok, közjövödelmek kezőkre bizása, a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom körében teljesen szabad-kézadás s a melléjük adott tanácsossal belátásuk szerinti kormányozhatás. A különbözőségek főbbjei: hogy Hunyady átásítását az ország főrendei adták, Ghyczyt a király, Hunyadi maga kérte, Ghyczy tisztével egyszerre kapta, Hunyadi maga személyesen saját aláírása és pecsété alatt, vagy határozott esetekben az ország főrendivel együtt gyakorolta a király felségi jogait: adományozást, pénzverést, katona- és adókiivetést, Ghyczy a fejedelem személyese, neki nem volt pecsété, a kiadványokra nem a maga, de a fejedelem nevét írta alá, annak pecsétét nyomatta rá, országgyűlést annak nevében hívott össze, a törvényeket annak neve aláírásával és pecsétével erősítette meg, pénzt is az ő nevével veretett, szóval: a fejedelmi jogokat gyámoltja, illetőleg a lengyel király és erdélyi valódi fejedelem nevében gyakorolta; a

Hunyadi korabeli királyi adománylevél és útasítás habár megcsontitva is, de törvénykönyvbe van ígdatva, tehát formailag is alkotmányos, a Ghyczyé nincs, s épen ezért, bár az erdélyi rendek elfogadták, e jelleggel minden kételyt kizárólag nem bír. Végre lényeges különbözést tanúsít s az időnek nagy előhaladását, a kor vallásos szellemének feltűnő átalakulását mutatja a két esküforma, mely egyszersmind a magyar királyi és erdélyi fejedelmi udvar szellemébe is mélyen enged bele pillantanunk.

A Szilágyi Mihály kormányzóságában a néven, a királyi kiskorúságán és öt éves tartamu választáson kívül oly elem nincs, a mi az erdélyi kormányzói intézményre befolyással lehetett volna.

A mondottak alapján nézetem az, hogy a Báthori István által önhatálmilag kezdeményezett, de az erdélyi rendek elfogadása által törvényszerűvé vált és Erdélybe is a fejedelmek kiskorúsága idejére bevitt és meghonosított kormányzói intézmény mintaképe a magyarországi alkotmányos kormányzóság volt.

* * *

Az életrevaló eszme Erdély alkotmányos életében hamar gyökeret vert, s már Bocskai István fejedelemnek magyarországi táborozásai alatt új alkalmazást nyert abban: »hogy a fejed. a megyesi orsz. gyűlésen a rendek beleegyezésével a maga személye helyett generalisul és gubernatorul kinevezte magyarországi tanácsosát és borsodi főispánt, Rákóczy Zsigmondot, úgy mindazonáltal, hogy függése csak a fejedelemtől legyen;« jogköréről kézirati és nyomtatott törvényeinkben adatot nem találtam, de abból, hogy 1606-ban jul. 13—16-án országgyűlést tartott és neve alatt törvényeket hoztak,¹⁾ azt következtetem, hogy a kormányzás és igazságszolgáltatás terén is megfelelő hatáskörének kellett lenni. Bocskai fejed. halálával 1607-ben jan. 22-én a kormányzó másodszor tartott országgyűlést s abban az ország rendei is ideiglenesen — míg szeretett fejedelmöket eltemetik — közmegegyezéssel

¹⁾ Erd. kir. főkörm. levélt. másolati törvénygyűjteménye. II. köt. 107—110. l.

kormányzóvá választották, elébe 11 pontból álló föltételt szabtak, illetőleg útasították épen azon szellemben, a minő a Hunyadi és Ghyczy kormányzók útasítása volt, a rendek t. i. mindenekelőtt minden gyűlést felfetve, egymással kiküldtek, a kormányzó és mellé választott tanács rendeleteinek magukat alávetették, az ország jövedelmeiről a szükséges rendelkezési jogot megadták, a külbeke és a szomszéd fejedelmek szövetségének fentartását köteletségévé tették.¹⁾ Így tette Bethlen Gábor fejedelem is atyjafiát Bethlen Istvánt magyarországi táborozása idejére Erdélyben a maga helytartójává. A rendek 1620-an ápril 5—20-án tartott országgyűlésük II. t.-cikkében: »halaadással vették, hogy a fejed. előttük járó vigyázóról követi által gondoskodott, dicséretes rendelése szerint azt a fejed. helytartójának kedvesen acceptálták.« Ez országgyűlés végzéseit maga a helytartó írta alá.²⁾ Ugyanazon évi sept. 29-től októb. 7-ig ismét országgyűlést tartott, az I. t.-cikkben: »a rendek teljes életükben meg szolgálni ígérték, hogy a fejed. nagy szorgos dolgai miatt szegény hazájáról Erdélyről is nem feledkezett meg s ajánlólevelével szegény hazájok gubernatorává szerelmes atyjafiát vérit, tagját, hazafiát Bethlen István urat rendelte.«³⁾ 1621-n ápril 21—22-én a kormányzó harmadszor is tartott országgyűlést s törvényeit maga írta alá; ⁴⁾ útasítása s föltételei nincsenek fölvéve a kézirati és codificált törvények közé, de egykoru írók tanúsítják, hogy mint a törvényhozási, úgy a kormányzati és igazságszolgáltatási fejedelmi jogokat is gyakorolta.

A kormányzóság egy más árnyalatát mutatja az 1626-n május 24-től jun. 17-ig tartott országgyűlés törvénycikkeinek bevezető része, hol Bethlen Gábor fejed. halála esetére, nejét Brandenburi Katát, míg nevét viseli, a fejedelemségben utódává tevén, az ország elfogadta, őt megválasztotta, választásához 13 föltételt kötött, határozottan hangsúlyozva: »hogy a fejedelem asszony a kormányzást csak a kormányzó-

¹⁾ Erd. kir. főkörm. másolati törvénygyűjtemény. II. k. 111—119. l.

²⁾ » » » » » » » » 537—538. l.

³⁾ » » » » » » » » 607. l.

⁴⁾ » » » » » » » » 611. l.

val és tanácscsal egyetértőleg folytathatja; az ország kikötötte — úgy szólunk — hogy minden gubernatio és gondviselés mostani és következendő gubernator uram ő nagyságán legyen és a tanácsosokon, és semmit ő felsége (a fejedelem asszony) az ország közönséges dolgaiban ő nagyságának és a tanácsnak akaratok és hírek nélkül ne cselekedjék; az ország jövődelmét kezelje egy kincstartó (Thesaurarius) s hováfordításáról gondoskodjék a kormányzó és tanács; a kormányzó időközben történendő halála esetében egy hónap alatt a fejed. asszony választasson más kormányzót.* ¹⁾ E pontokban a fejedelem asszonyon kívül egyszersmind a kormányzó és tanács jog- és hatásköre is határozottan meg van jelölve a korábbi kormányzói utasítások alapelveinek az idő és viszonyok megváltozásához képest módosításával.

Még inkább átalakulva mutatják a kormányzói korábbi utasítási elveket és föltételeket az 1652-ben II. Rákóczy György fiának atyja halála esetére történt megválasztásakor ez és a mellé kormányzóul választott Kemény János elé szabott föltételek.²⁾ Megválasztották — ugymondának a rendek — a fejed. ő nagysága szerelmes fiát, Rákóczy Ferencz urat, ő nagyságát, noha éretlen korban van s maga a föltételekre esküt nem tehet, de az ország rendei is az előtt nem tehetnek; mindazáltal őt addig is törvényes fejedelmöknek ismerik el, s hűségére úgy esküsznek meg, az ország kormányzását is úgy és akkor adják át, ha és a mikor a föltételekre elébb hitét ő nagysága leteszi; addig az ország dolgaiba ne avatkozzék, függjön a fejedelemtől, ő nagyságától míg él, s halála esetében nagyságos Gyerő-monostori Kemény Jánostól, a kit az ország kormányzóvá választott, s mind az ifju fejedelem, mind a kormányzó elé föltételeket szabott, annak 13, ennek 2 pontból állót. E kiskorúsági esetről is alapelvül mondatott ki az, hogy a mostani fejedelem halála után az ifju fejed. érett korra jutásáig sem maga, sem a kormányzó mellé rendelt tanács híre, tetszése s az ország megegyezése nélkül az ország közdolgaiban semmit nem tehet, jöszágot (a mennyiség nincs

¹⁾ Erd. kir. főkorm. *máskorlati törvénygyűjtemény* II. k. 111—119 l.

²⁾ *Approbat-Const.* II. r. czíme VII—XIV. ezikkeiben.

meghatározva) az ifju fejed. a kormányzó és tanács egyenlő tetszéséből adományozhat, az országos levelek az ifju fejedel. neve alatt kelnek s a fejed. kormányzó és kancellár vagy ennek távollétében a fejed. titoknok írja alá. Ha időközben a kormányzó meghalna, az ifju fejed. a tanácscsal egyetértve országgyűlést hív egybe s mást választ helyette, addig a kormányt a tanács viszi. A kormányzó az ország, ez a kormányzó hűségére megeskünni köteles. A fizetések az ország jövődelméből fedeztetnek, a mit a kincstárnok kezel. A kormányt az ifju fejed. csak akkor veheti át, ha 20-ik életévét elérte s a számára készített föltételekre megesküdt.¹⁾

E volt az erdélyi fejedelmi korszak kormányzósági utolsó utasítása, illetőleg jogkör-szabályozás. A mit még e tárgy bevégeztségeért említnem kell, az azon egészen más elveken nyugvó és más szellemű utasítás és esküforma, melyet I. Lipót császár és király a kiskorú II-ik Apafi Mihálynak, az apai fejedelmi székére következő reményében neveltetése és gyámolítása végett 1691-ben felállított erdélyi kormányzónak és kormánytanácsnak adott,²⁾ a melyek közül a kormányzói utasításban kifejezett jog- és hatáskört, ha párhuzamba téve az eddig ismertetett utasítások tartalmával és szellemével veszzsük figyelembe, azonnal látni fogjuk, hogy a lengyel király által letett autoeratai, de nemzeti jellegű alapokon épen a mily szabadelvűleg és tiszta alkotmányos irányban fejlődött tovább a nemzeti fejedelmek alatt a kormányzói intézmény: oly annyira eltávozott eredeti szellemétől a Lipót alatti kormányzóság jog- és hatásköre, külső fénye, méltósága és az országhoz s fejedelemehez való alkotmányos viszonya. A kormányzó utasítása első pontjában II. Apafi és az ország helyett Lipót császár és király s fia József iránti hűségre van kötelezve; a császár, mint egy autoerata, parancsolólag rendeli neki a városoknak jogaikban megtartását, a rendek, nemzetek és városok jogai védelmét, az igazság mindenki részére kiszolgáltatását; a további pontokban országgyűlés egybehívására s tör-

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatumum* est. 408—419 l.

²⁾ Látható az előbbi VII—XIV. t. ezikkben, jelesen: a 20 évi érettkor iránti intézkedés a VII. t. ezikk végső sorában.

vények kezdeményezésére jogot ad, de a megerősítést magának tartja fenn; ezen joggal is azonban csak az első kormányzó Bánffy György élt néhányszor, s az utolsó gróf Teleki József 1848-ban — a fejed. előleges engedelmével és jogot csak a kihirdetésre nyerve — egyszer; a közigazgatásnak a mellé rendelt tanácssal folytatását kimondja, de a végrehajtás jogát fontosb esetekben ismét a fejedelemnél tartja meg; az országot veszélylyel fenyegető ügyekben a tanács tudtán kívül az udvarhoz felirhatási jogot ad; véletlen baj esetében katonai felülés — insurrectio — elrendelését a tanácson kívül még az ország főhadvezérével is közlendőnek mondja ki; tisztét esetleg csak egy évre terjedőnek állapítja meg; esküjében szintén a császár és király — illetőleg fejedelem és fia hűségére, mindkettő és az ország javára, e felett pedig az uralkodó-ház ellen törekvők följelentésére van kötelezve.¹⁾

Ez utasítás a Báthori Istvánéval egyformán az autokratiai akarat terén áll, de annak szabadelvűsége és nemzeti jellege nélkül, látszat az csak és árny, minek alkotmányos tartalma nincs, de le van benne téve, tudva vagy öntudatlanul — az eredmény egy — az uralkodó-ház és nemzet, a kormányzó és tanácsstagok közötti bizalmatlanság csirája; míg a kormányzó csaknem útalva van a nemzet irányában kémkedés gyakorlására: addig a törvényhozásban, kormányzatban, igazságszolgáltatásban, honvédelemben és adományozásban, tehát a fejedelmi hatalom legfőbb nyilvánulásaiban semmi valódi betolyás számára nincs engedve. Fejedelmi helytartó ő, de megfelelő jogok nélkül, tekintélyt nem adnak semmi attributumai, állásának nincs méltósága, egy felsőbb akarat végrehajtója ő, az önállás előnyei nélkül, közönséges alattvalói viszonyban, ki iránt feljülről hiányzik a bizalom, alulról a rokonszenv és tisztelet. Ily nagy volt a különbség a magyar Báthori István király és a habsburgi Lipót császár alkotta kormányzóság között. Minden arra mutatott, hogy a kormányzóság nem a kiskoru Apafi fölnevekedése idejéig, de egy tény-

¹⁾ Szász, Sylloge Tractatum sat. 409—419 l.

leg és pedig korlátlan hatalommal uralkodó fejedelem bármikor elmozdítható tartományi helyetteseül volt behozva és rendszeresítve. A mi hatáskört engedtek is akkor számára, az idők folytán mind apadt és szűkebbé vált, elannyira, hogy mikor az 1848-iki egyesüléskor ez állomás megszűnt, a lengyel király által az erdélyi közjogba behozott, azután alkotmányosan tovább fejlődött eredeti intézményre alig lehetett megcsonkított váz-maradványából ráismerni.

* * *

Tüzetes életrajzát adni a kitünő államférfinak nem tartozhatott ez értekezés szűk körébe, de élete főbb momentumait, jellemének tanuságosabb vonásait ismertetni igen. A miket még itt főlemlitek, az ő igazolása lesz a jezsuiták által támasztott ama vád ellenében, mintha ő Erdélyből 1588-ban decz. 18-án törvényesen történt kiutasításuk okozója s így minden hitfelekezetek jogainak megvédésére letett esküjének meg nem tartója lett volna.

Ismeretes Erdély történetéből, hogy Báthori István és Kristóf a reformatios ez időben épen az unitarismus által alapjaiban megrendített katholicismusnak ősi jogaiba visszahelyezését kormányzási politikájuk sarkpontjává tették, s e végre az onnan törvény által kizárt jezsuitáknak visszafogadtatására mindent megkísérlettek, a mi a reformationnak — Csik-Gyergyó kivételével — egész Erdélyben elterjedése és megerősödése miatt rendkívüli nehézségekkel járt. Báthori Istvánt, mint minden uralkodói tetténél, ugye e célra irányult szándékaiban is eszély és önmérséklet vezérelte, királyi tekintélyének parancsoló súlyával, de kimélő óvatossággal kiszámított és végrehajtott tények ereje által, szenvedély és erőszak használása nélkül tette visszahódításait. Kristóf fejedelemnek nem állottak ily erők, érvek és tulajdonok rendelkezésére, személyisége nem birt ekkora tekintélylyel, uralkodása hatalmát nem saját szellemi fensőségére fektette, tetteiben meglátszott a jezsuitai befolyás, a mi olykor erőszakban s üldözésben nyilvánult; mindazáltal míg teljes életerőben volt, politikájának tudott sikert szerezni, a mi a reformatiót feltartóztatá s a katholicismus tetemes erősödésére szolgált. Dávid Ferencz el-

ítéltetése által az unitáriusok megfélemlítése s új hitvallás készítésére szorítására e politika egyik feltűnő eredménye volt a másik pedig fiának egészen jezsuitai szellemű nevelésében fejeződött ki. — Látván a lengyel király unokaöcsének lelki hajlamait, a jövő eshetőségek ellenében védelműl állította Ghyczy Jánost — elég jókor — az ország kormányának élére. Míg e férfi erőben volt, okos kormányzása alatt békét élvezett az ország, szabadsága fennállott s vallási forrongás kitörésére kedvező alkalom nem nyílt. Eljött az, a mint a hatalmas kormányzói képességű államférfi egészsége 1588-ban veszélyes hanyatlásnak indult. Ez őt arra bírta, hogy a kormányzóságról mondjon le s helyébe másnak választását ajánlja. A kit ő elméjében forgatott, az ország nem volt hajlandó utódává tenni, a jezsuiták sem akartak a fejedelmi udvartól távozni. A hosszasan féken tartott reactio és vallási szenvedélyek erős hullámzásba jöttek: a jezsuiták állásuk s a visszanyert tér megingatásától féltek, a vallásújítók pártja az ifju fejedelem kezéi megköthetése s a lelkiismeret szabadsága számára új biztosítékok szerzése alkalmát látták eljötni az uralkodás tényleges átvételével. A kedélyek forrongása a többségnél nyilván arra irányult, hogy a megválasztott kiskorú fejedelemnek az apai szék átadását a jezsuitáknak az országból kizáratása föltételéhez kössék. A jezsuiták elhatározták ellene szegülni s a honnan siker volt remélhető, pártfogásért minden-hova irtak.

Itt van forrása azon levélnek, melyet Zamoiski János, a nagy tekintetű lengyel kancellár és ország főkapitánya 1588-ban decz. 7-én Ghyczy János kormányzóhoz irt, s melyben őt arra kívánja rábírni, hogy a kormányzóságról ne mondjon le, a jezsuitáknak Erdélyből kiűzetését akadályozza meg. A fontos levél, mely eddig közölve nem volt, megérdemli, hogy ismerjük. »A mik Erdélyben a minap történtek — írja a kancellár — tudomására jutván, nem kis aggodalomra adtak okot, főleg azért, hogy arról sem a fejedelemtől, sem a kormányzótól — a kitől pedig erősen várta — értesítve épen nem volt. Bár tudja, hogy idegen ország dolgaival szemben mi a kötelessége, s nem olyan, a ki mások ügyébe avatkozik,

mégis azon viszony, melyben a méltóságos fejedelemmel van, s azon jótétemények, miket ő a fejedelem nagybátyjától, felséges István királytól vett, oly nagy értékűek előtte, hogy az ifju fejedelemmel sem jó, sem rossz nem történhetik, mi őt ne érdekelné s miben ő ne osztoznék.¹⁾ A mi pedig értesülése szerint, most Erdélyben folyamatban van, főként kettőre irányul: *egyik* az, hogy a fejedelemtől, a ki érett korba jutott, eskütétel kívántatik, *másik* az, hogy a jezsuiták társasága ellen részint szigorú végzéseket hozattak, részint olyakat hozni szándékban van. Ha ezekről követének a fejedelemhez küldése előtt értesítve lesz vala, már akkor irt volna; de minthogy eltávoztása után jött hozzá a fölebbiekről a tudósítás, azon indokból, hogy a méltóságos fejedelmet legalább tanácsos segítsé, s hogy minő érülettel van egy iránta, mint Erdélyország iránt, mind a fejed., mind a kormányzó előtt megbizonyítsa, a felforgó dolgokról írni elmulasztani nem akarja.

»Először is az esküt, a mi illeti — ugymond — ha a czél csak az, hogy a fejedelem az által a rendeknek lekötve legyen, azt helyesli; de ha következése az lesz, a mitől tart, hogy mint már érettkorú, a kormányzó felügyelete alól kivéttessék, a minthogy hallotta is, hogy a kormányzó a lemondást nem csak elméjében forgatja, de nyilván ki is jelentette, ennél szerinte sem a fejedelem, sem az egész ország javára és boldogságára nézve károsabb lépés nem gondolható; mert bár a méltóságos fejedelem elméjéről és hajlamáról mindig a legjobbat tette fel, még is azt lehetségesnek csak úgy véli, ha azok — a zöldelő vetésben helyezett reményhez hasonlóan — mások és kivált a kormányzó mivelése és gondoskodása által

¹⁾ A lengyelországi kancellár ezen benső érdeklődésére világot vet Bethlen Ferencs évkönyveiben fenntartott egy igen nevezetes esemény. »Midőn — ugymond ő — Báthori István haldokolt, Zamoiski kancellárnak, kit ő — a mint mondá — mások irigységére, magasra emelt, lelkére kötötte, hogy unokaöcsére halála után viseljen gondot, őt segítse, minden dolgában útasítsa. A mit vele tesz — mondá a haldokló király — az ő porával és csontjaival teszi. Erre emlékezzék meg — úgy tartsa meg Isten életét, úgy nyújtsa hosszúra, úgy tegye szerencsésé s úgy boldogítsa, a mint ezt teljesíti.« *Bethlen, Volgg. . . .* (szabeni kiadás.) II. köt. 518. l.

érettségi állapotra juthatnak; ha mostani életkorában magára hagyatják, félő, hogy nem csak azon dicséretes állapotra nem jut, a mit tőle mindenki vár, de részint kora, részint azou kort céljaikra felhasználni tudók hibája miatt az is, a mi még most benne jeles, elvész vagy elnyomatik. A kormányzó jól tudja — így érvel tovább a kancellár — hogy a boldog emlékezetű István király mily késő férfi korban, a közdolgoiban mekkora tapasztalással s mennyi jelesen viselt dolgai után lépett a lengyelországi királyságba, még is lehetne felhozni eseteket, mikben hibákat követett volna el, ha eleinte sok dologban mások tanácsával nem élt volna. De ő szívesen tette azt, a miről a bölcs legelőnyösebben megismerhető, hogy a mely dolgok felől azok újdonsága miatt maga itélni képes nem volt, mások tanácsát kérdezte meg, és ha ő, a ki minden más dologban, különösen pedig az országok kormányzásában oly sok ismerettel bírt, mások tanácsa nélkül sokban megtévedett volna: minő tévedésektől kell féltenuünk egy okos mérséklő nélkül oly ifjút, ki nemcsak az ország-kormányzásban, de a közönséges életre szükséges tapasztalásban is oly kevés járatosággal bír, és ettől tartanunk kell kivált azon korban, melyet gonosz tanácsok és emberek könnyen törbe visznek. De mind-ezek csak arra valók, hogy megmutatva legyen, mily nagy veszély következik abból mind az ifju fejedeleme, mind az országra, ha ő gyöngé korában kivéteik azok gondviselése és tanácsolása alól és másokra bizatik, mint a kiktől dicső emlékezetű István király vezetetni és tanácsoltatni akarta.»

»A kormányzó tisztéről még nem szöloott — mond tovább — a mit pedig röviden emlékezetébe idézni annál szükségesebbnek itél, mert tudja, hogy maga önkényt át fogja látni, mit kíván tőle a dicső emlékezetű István király és a méltóságos fejedeleme atyja, Kristóf fejedeleme iránti hűsége és a maga méltósága. Minthogy ugyan is nem csak mindkettő a legnagyobb jótéteményekkel halmozta őt el, de István királynak felőle oly magas véleménye is volt, hogy neki az őt hálára kötelező fejedelmek iránt mintegy kegyeleti kötelessége az, hogy a rá bizott gond elöl sem semmi veszély, sem nehézség miatt ki ne térjen, s bölcsességétől megvárható annak meggondolása, mily nagy dicséretet szerez magáról az

utókor előtt két ily fejedeleme körűl az egyiknek jó véleménye, másiknak nevelése bevégzése által, a mi azonnal semmivé lesz, ha a jelesen kezdett dolgot egészen be nem végzí.»

»A jezsuita atyák miatti aggodalmakon — így folytatja — nem csudálkozik, de mint minden egyébben, úgy itt is megvan a dolognak a maga módja. Minthogy ugyan is Isten akaratóból a vallás miatti egyenetlenkedések némely helyeken már annyira elharapódtak, hogy nagy veszély nélkül megszüntetni nem lehet: minthogy az új vélemények szerzői a közjóért a katolikusok által megtűrettek, úgy ő sokkal jogosabban megkövetelhetőnek itéli azt, hogy ugyanazon közjó tekintetéből a katolikus vallásukat ő is tőrjék meg. Okos embereknek ezen egész dologban inkább a közbéke, igazság és kegyesség érdekei által kell magukat vezetetniök. A közbékére — a mi az államé is — tartozik az, hogy egyik a másikat ne nyomja el s erőszak senki ellen ne használtassék; a mit a kik bárhol elmulattak, mind magukat, mind az államot oly veszélyekbe bonyolították, a melyek közt néhány keresztény ország még ma is hányattatik; ellenben ott, hol az erőszakot kerülték, nemcsak nyugalom és közbéke van, de mindenik félnek vallásos meggyőződése, a mennyiben azt az okosságnak engedve, önként meg nem változtatta, megóvatott, a mire Lengyelország is például vehető, mely — az idegenek nagyravágyása által támasztott közelebbi zavart kivéve — a mig a legtöbb keresztény országban a vallások különbsége miatt a polgárháboru tüzzel és vassal dúlt, szinte a jelen időig minden ilyes bajtól ment volt. És a mint ezen önmérséklésből folyólag ma is különböző vallásuk közt sok helyen tapasztaljuk, hogy nem ritkán szülők és gyermekek, testvérek és atyafiak, férjek és feleségek vallásra nézve egymástól különbözve, egyebekben egymás közt a legnagyobb szeretetben és egyességben élnek: úgy máshol különböző vallásuk egymással engesztelhetetlen gyűlötségben élnek nem csak a magok és közjó kárára, hanem az ellenkező félnek bosszuságára is. Mert az igazságnak legszebb tulajdona az — a minek tekintetbe vétele fennebb már hangsúlyozva volt — hogy a magáét kinek-kinek megadja, s a vval, a mit kiki régi idők óta bír, élni engedi. Mert hogy a jezsuitákról, a kikről szó van — foly-

tatja a kancellár — el ne térjen, ha ők vagy felfuvalkodottabban viselnék magokat, vagy olyat bírnának, mi nem az övék, nem csak nem pártolná szerzetjüket, sőt a méltóságos bibornokot is — a ki őket különösen pártolja — megkérné, hogy őket az effélettől vonja el. De most, midőn esendesen élnek, erőszak következtében sem bitorolnak semmit, avval meg vannak elégedve, a mit vagy a két utóbbi boldog emlékezetű fejedelem, vagy mások kegyessége önkéntes jóakarattal adott: minő igazság lenne az, hogy a midőn bármely magános a magáival akár visszaélhet, akár tetszése szerint elpazarolhatja, hogy ezek az említett fejedelmek jótéteményeitől megfosztassanak: az nem csak az igazság, de kegyesség elleni cselekedet is lenne, nem azon kegyességet érti, a mit a vallás tanít, a miről — mivel Isten ajándéka — mindenki máskép vélekedik s érzi, hogy a máskép vélekedőkre nézve szava hasztalan lenne, hanem csak azokról szól — mondja levele során — a mikkel kiki az öregek és kivált a nagy emlékezetű fejedelmek jó emléke és művei iránt tartozik; mert a mint a vétkes emberek bűnei megbüntettetnek: úgy a jöknak emléke és jó tettei halálok után is magasztaltatnak. Az István király és a kancellár ipja által Erdélyben állított emlékek azok, miket a jezsuitáknak adományoztak, a miket, ha az erdélyiek megsemmisítenek, vigyázzanak, nehogy háladatlansággal s a legjobb fejedelmek emléke iránt elkövetett bűnnel vádoltassanak, a mi sem a törököknél, sem semmi más nemzetnél nem szokott történni, mert jó fejedelmek tetteit és emlékeit — a mint illik — minden népeknél szenteknek szokták tartani és sehol nem rombolják le; minél fogva vigyázzanak, nehogy közöttük azon rút dolog történjék: hogy a míg István királylyal Lengyelországban az a történet fordult elő hogy akadtak némelyek, kik emlékét halála után részint elhomályosítani, részint megsemmisíteni igyekeztek, de az Isten és utána a kancellár s néhány jó férfiak őt védelmezvén, az a legnagyobb tisztaságban maradt meg a mai napig — addig Erdélyben, hol született s nemcsak hatalmas nemzetséget hagyott maga után hátra, hanem azt a legnagyobb jótéteményekkel árasztotta el s a legnagyobb polczra és fényre emelte, nehogy olyakat találjon, kik nevét s emlékeit védnek, de

odavalók legyenek elsők azok lerombolásában. — Mind ezeknek a mint nagy becsesül kell bírnai a kormányzó előtt, úgy tekintettel kell viseltetnie a többi keresztény fejedelmek barátságára is. Mert mintán a szomszéd németek Erdély ellen már régen fenekednek, s iránta mindig ellenséges érzületek volt, szükség körülnézniök: kik és hányan vannak azon barátaik, kiknek védelmére minden esetben számíthatnak. A mi a kancellárt illeti, ámbár ő — ugymond — elanynyira hozzá van füzve a méltóságos fejedelemhez és Erdélyhez, hogy nem vonakodnék érettek életét is föláldozni: tőle sem kívánható több, mint egy magánostól, s az erdélyiek bölcsességétől függ, hogy ne csak egy embernek, hanem minél többeknek védelmét a lehető leghosszabb időre biztosítsák a maguk részére, olyakét, a kiktől vagy több vagy bizonyosabb segélyt remélhetnek, mint a római széktől és azoktól, a kik annak tekintélyétől függnek. A kancellár — így szól tovább — más katolikus fejedelmeknél sehol ennél nagyobb támogatást nem lát, ellenben a pápáról azt most annyival inkább remélhetőnek véli, hogy méltóságos Báthori András ur most az egyházi tanács tagja, ámbár a szentszék minden keresztény népekhez oly igazsággal és kegyességgel viseltetik, hogy az még azon egyenetlenségekben is, melyek most Magyarország és az osztrák országok között fennfórognak, kitűnik, melyekben, hogy a szentszék mily részrehajlatlanul és mindkét fél iránt mily jóindulattal viseltetik, azon levélből, melynek másolatát mellékelte, a kormányzó meg fogja látni. A szentszéknek tehát és vele más katolikus fejedelmek elméjét és segélyét az erdélyiektől elidegeníteni sem ő nem kívánja, sem azt tenni az erdélyiektől eszélyes dolog nem lenne; a kormányzó tiszte tehát odabatni, hogy mivel a jezsuitákat a legnagyobb kár és méltatlanság elkövetése nélkül birtokaikból kihányani nem lehet, ők inkább a rendek beleegyezésével mint annak ellenére tartassanak meg azokban, a mit — ha nem esalódik — úgy tehet meg, hogy az országgyűlés előtt kivált az előkelőbb főrendeket megszólítván, a dolognak úgy igazságát mint káros következményeit előjük terjeszti. A kancellár előtt oly igazságosnak látszik a dolog, hogy ha az elmék fölöle felvilágosítatnak, alig akad csak valamennyire is okos em-

ber, a ki azt át ne lássa; maga a kancellár mind e dolgokban semmi egyébire nem tekint, mint hogy a kormányzó azt maga önként átlássa és hogy a méltóságos fejedelem és egész Erdélyország minél virágzóbb állapotra jusson, a mely dolog s mindkettő iránti szeretete vitte őt arra, hogy ezekről ily terjedelmesen írjon. Ha valami olyan történik — így végződik a levél — hogy a kormányzó szükségét látná annak, hogy ő a fejedelemhez írjon s azt vele tudatja, szívesen és gyorsan megteszi; mert mint sógorát, kérheti, mint születésre ifjabbat, figyelmeztetheti a fejedelmet, sőt ha valamit másképen tett, a mint illik vala, az eltévedtet jó útra is térítheti. Irt e dolgokról a rendekhez is — úgy mond — s levele másolatát a kormányzónak megküldi, a ki saját bölcsessége szerint meg fogja ítélni, ha azt, mint szintén a hozzá küldöttet is azokkal közölje-e vagy ne? Egyébként iránta való jó indulatát s köteles szolgálatát ismét és ismét ajánlva, minden jót és szerencsét kíván.¹⁾

Hogy fogadta a kormányzó az erős érveléssel irt levelet s mit tett ez alkalomból, az egykori krónika-íróknál nem találtam róla említést. Csak az tehető fel bizonyosan, hogy halála nem sokára bekövetkező: aligha tárgyában lépéseket tehetett. A mi személyét illeti: ő egészségének a kormányzás súlyos gondjai következtében teljes megbomlása miatt állásán egyáltalában megmaradni nem akart; de határozottan más kormányzó választását óhajtotta és látta szükségesnek, s a rendeket óvva intette, nehogy megbánják, hogy a hatalmat az alig 17 éves ifju fejedelem kezébe adják; de szavára nem hallgattak; sőt az átadást egyetlen tanácsos helytelenítő észrevételén kívül közakarattal elhatározták. Ghyczy ezen kijelentett nézetével s az ország rendjeinek hozott elhatározásával szemben igazolatlanul bizonyult be a jezsuitáknak rá vonatkozó azon állítása: »hogy mivel érettök a kiűzetést sürgető országos közvélemény áramlatával nem állott szembe, az 1571., 1579. és 1581-ki törvényekben biztosított jogokban és birtokaikban őket meg nem védte, kormányzóvá létekor tett eskü-

¹⁾ A budapesti m. kir. tudományegyetem könyvtárában levő *Hennessy-gyűjteményből*, melynek jegye: M. S. T. T. *Transylvanica* LXVIII 201—207. l.

jét megszegte, mit halála órájában lelkiismerete ösztönzéséből fájlalva vallott meg.²⁾ Halála (rájában — mint hátrább idézve lesz — protestáns pap volt mellette, s annak följegyzése ellenkezőt tanusít. Nem Ghyczy szegte meg esküjét, de az ország cselekedett másképen, s midőn az eltörölt végzést hozta, egészen törvényhozási jogkörében járt el. A kormányzó befolyását — ha egészsége s a rendek között akkor uralkodott szellem érvényesítését engedie volna is — meghiúsította volna még egy másik körülmény, mely szintoly mélyreható fontosságú s abban áll, hogy midőn a fejedelem előterjesztéseit a decz. 8-ki országgyűlésen megtette s a vallásügy abba nem volt belefoglalva, az országgyűlés a kormányzónak tisztétől fölmentését s az ifju fejedelem által az uralkodásnak tényleges átvételét nem tette kérdés tárgyává, sőt ahoz az országnak szerencsét kívánt, abba készséggel és örömmel beleegyezett; de az előterjesztés egyéb tárgyairól a vallásügy tárgyalása előtt tudni sem akart. Az országgyűlés első törvényezikkei ezt teljesen igazolják. »Nagy háladatossággal tartoznak a rendek — így hangzik az I. t. cz. — istennek, nemcsak azért, hogy nemzetökből valót és nem idegent adott előttök jároul, hanem azért is, hogy elvevén előlük kegyelmes boldogult fejedelmöket, helyébe a mostanit adta, s noha az még gyenge korban vala, de árnyéka alatt az ország annyi hatalmas és gonosz akaróink mellett is, békében és csendességben maradt meg, s megérték a napot, melyen a fejedelem gondviselése és uralkodása alatt lehetnek, mely hogy szerencsés és boldog legyen, magukra s az egész kereszténységre nézve, szívből óhajtják és kéri a királyok királyától, a ki adja, megszilárdítja és átruházza a birodalmakat; végezik azért mindenekelőtt, hogy a fejedelem régi mód és szokás szerint megesküdjék az ország régi szabadságainak, királyoktól alapított törvényeiknek, a mostani gyűlés által hozott végzéseknél megtartására, a melynek aztán legyen fejedelme azon móddal, hatalommal és tekintéllyel mint az ezelőtti fejedelmek.«

A 2-ik t. cikkben kijelentették a rendek: »hogy látván

²⁾ Ugyanott s ugyanazon *gyűjtemény* XXXIV. köt. 144. lapján.

a kormányzónak sok időtől fogva való folytonos betegeskedését s hogy az isten a fejedelmet is immár mind idejére, mind egyéb áldásával megnevelte, a kormányzót kívánsága szerint a kormányzóságtól felszabadították, hogy a fejedelem legfőbb tanácsosa s a mellett — háboru idejére adott hatalomkörrel — ország főkapitánya legyen, egy értelemmel meghatározták. A 3-ikban a rendek a fejedelmi tanácsot egészítették ki. A 4-ikben a fejedelmi előterjesztések alkalmából kifejezték a feletti örömlükét, hogy azok közt az ország kívánságai befoglaltatnak, látják a fejedelemnek abban is az ország iránt nyilatkozó szeretetét, mint első gyümölcsét uralkodásra lépésének megköszönik, istennek érte hálát adnak, ígérk hűségöket, engedelmességöket, életöknek és vagyonuknak érte és a hazáért feláldozására készségöket. De az 5-ik t. cikkben kijelentették, hogy bárha a fejedelem előterjesztéséből a haza javát és megmaradását látják, mindazáltal — úgy mondnak — mivel eleik minden időben minden gyűlést az isten tisztóletére nézendő dolgokkal kezdették, most is a régiék példáját követve, azt ítélték országu első tárgynak, miről a fejedelemmel együtt végezzenek, hogy a jezsuita szerzet, melyért a fejedelmet már sokszor kellett kérniök, mely a hazának romlására és az utódoknak veszedelmére van, s a melyet az ország már régen Izabella királyné előtt is a pápai vallás minden tanáraival és szerzeteseivel közakarattal mind Erdélyből, mind Magyarországból kiigazítottott volt, sőt 1556-ban a hazába visszatérhetésökre is minden átat előttük elrekesztettek, jószágukat confiscálták: most is a fejedelem a szerzetes jezsuitákat birodalmából küldené ki, s hogy a fejedelem kérésöket szívére vette s a rendekhez való szeretetét kijelentette avval, hogy a kérésre kedvük szerint való választott, nagy háladatossággal veszik, és országuk, három nemzetük, a magyarországi atyfiakkal együtt meghatározták: hogy e naptól számítandó 25 nap alatt a szerzetes jezsuiták a fejedelem birodalmából mindenestől kimenjenek, és az a szerzet, melynek míg Magyarország virágzott, hire soha nem hallatott, soha többé az országba be ne vétessök, az egyébféle római valláson levő szerzeteknek is klastromai, collegiumai és nyilvános helyen templomai ne legyenek, se pedig oly szer-

zetbeliek adomány útján nemesi jószágokat és örökségeket keserett szin alatt ne bírhasanak, senki ilyen jezsuita szerzeteseket házánál és jószágaiban ne tarthasson, s a ki tart, a közügyigazgató által megpereltetvén, törvényesen megbüntessék.*)

A dolog ily állásában más elintézés lehetlen volt. Itt vádnak tárgya nincs, s főként a kormányzó az nem lehet. A mi itt történt, a nemzeti akarat nyilvánulása volt s az ellenében csak egy fegyver van — a resignatioval való meghajolás. A rendkívül zajos medgyesi gyűlés decz. 23-án végződött be s rá 15 napra Ghyczy meghalt.

Szükségesnek látom egykoru és közelkorban élt történetíróknak az ő közéletbeli munkásságáról néhány érdekes följegyzését kiegészítésül ismertetni.

Midőn Gyulai Pál fejedelmi biztos 1585-ben 'Sibrik György új váradi kapitányt tisztébe igtatta, oly magasztalólag emlékszik róla, hogy bár a szó a vérrokoné, a benne levő igazságról egy élet tanuskodik, Ghyczy dicsőségét hirdetve mindörökké. Lelkesítő példányképül fog ő állani mindenkor azok előtt, kiket a király vagy haza valamely fontos állomás örévé tesz. Emlékezzél meg — így szól az új kapitányhoz — hogy e várban Ghyczy János volt előtted kapitány. Nagy tiszt ez, mert Biharvármegye főispánjának tiszte is. Ha a Miltiades után Athene kormányára következő Themistokles bolyongott éjjen át az utczákon, nem tudva annak tettei miatt alunni: bizony az sem tudható, a Ghyczy emlékezete hogy hagyják 'Sibrik Györgyöt alunni. Gálfi János nagy elméjü és itéletü ember — mond tovább a biztos — mindenben sok tudománya volt, s mégis mikor hirelték, hogy ő lesz váradi kapitány, azt mondta: soha bizony nem volna olyan tiszt, melyet én Ghyczy János után fölvennék; okait eladá: annak elméjét, gondviselésben való okosságát, vigyázását, fáradhatlanságát, hadakozási dolgokban tudományát és minden virtusit oly dicsérettel számlálván elé, hogy nem remélte azokat követni is, nem hogy meghaladni. Evvel — jegyzi meg a be-

*) Az ord. volt kir. főkormányzék másolatú *Törvény-gyűjteményéből* I. köt. 1540—1600ig, 723—727. lap

igtató biztos — nem akarja elijeszteni, de serkenti az új kapitányt elődjének követésére; ennél jobb példát nem talál, ¹⁾ a ki — mint Bethlen Farkas írja — tisztét nagy tekintéllyel vitte, életét bölcseséggel, a gondosságot óvatossággal, a törvénytételt igazsággal, a beszédet egyenességgel kötötte egybe, s nem csak a fejedelem, de barátai érdekeiért is a maga javát gyakran feláldozta; hizelkedők, könnyelműk, hazugok hiába reméltek benne, mindenki szerénységgel kívánta kegyét megnyerni, mert látták, hogy nála a lélek egyenességénél és a szerénységnél egyébnek helye nincs. ²⁾

Bethlen Farkas Ghyczy kormányzóvá választatásáról is emlékeztet: őt minden erényekkel ékeskedő férfinak nevezi; ³⁾ kormányzóságának pedig, midőn arról lemondását évkönyvébe följegyezte, e kevés szóban sokat kifejező emléket hagyta fen: Míg Ghyczy kormányzó volt, tisztét úgy viselte, hogy a haza minden fiának dicséretét érdemelte ki; hagyott az ifju fejedelemlnek a közpénztárban 200,000 magyar forintot és sok arany, ezüst edényt. ⁴⁾ Azt hiszem, hogy ez a jó kormányzásnak mindenesetre egyik kétségtelen bizonyítéka.

Miles Mátyás szintén örökíti néhány emlékezetes szóban kormányzó nevét. Ghyczi János — írja ő, családi nevét tévesen — országgyűlést hirdetett Medgyesre, a hová a fejedelem is eljött, ott a kormányzóságról szép beszéddel lemondott és az országot Báthori Zsigmond fejedelem kormányzására bocsátá, ⁵⁾ a kinek esküjét Gyulafy Lestár szerint Kováchóczy kancellár vette be. ⁶⁾

Haláláról Gyulafy Lestár azt írja, hogy az 1589-n jan. 7. történt Gyula-Fehérvárott, eltemettetését 21-n Bethlen Farkas így hagyta emlékeztetben: Meghalt Ghyczy János Gyula-Fehérvárott s ott is temettetett el a nagy templomban nagy tisztességgel. ⁷⁾

¹⁾ *Gyulai Pál* felelete 'Sibrik György váradi kapitány levelére. 156^{1/2}/. Erdélyi Múzeum, 1815. Pest, II. füzet 143. 152., 153. II.

²⁾ *Bethlen, Volfg.* VI. köt. 419. l.

³⁾ *Bethlen, Volfg.* . . . . VI. köt. 500—501. l.

⁴⁾ *Bethlen, Volfg.* . . . . VI. köt. 564—569. l.

⁵⁾ *Hecvenesi-gyűjtemény* H. H. H. H. 198.

⁶⁾ *Miles, Matthias* sat. 142. 143.

⁷⁾ *Bethlen, Volfg.* VI. könyv, 563—64. l.

Miles Mátyás szintén röviden és ily értelemben jegyzi fel az eseményt: Ghyczy János kormányzó meghalt január 7-kén 1589-n Gyula-Fehérvárott, és az egész ország meggyászolta őt. ¹⁾

Soterius, mult századi szász író, kétségkívül egykoru szász krónikák után ezeket írja Ghyczy János kormányzásáról és haláláról: Ámbár Ghyczy tanulással nem sokat törődött, mégis oly nagy tekintéllyel birt, hogy mindenki szeretete s mindenki félt tőle; az országot oly istenfélőleg kormányozta, hogy alatta a közjólét úgy az egyházi, mint a világi dolgokban tetemes gyarapodást nyert; boldogul kimult 1589. január 3-án ²⁾ 60 éves korában Gyula-Fehérvárott az idvezítő evangéliumi hitben, [gut evangelisch, jegyzi meg az író]. Ezt onnan gyanítja a szász író, mert — ugymond — mikor az úri szent vacsorát kérte és azt neki Kerz Pál kiszolgáltatta megjegyezvén, hogy nem lényeges az, ha valaki az urvacsora, dolgában az ágostai vagy őseretnek vallásuakkal tart, [itt az unitáriusok vannak érte, a kiket ellenfeleik gyakran Arianus néven is neveztek.] Ghyczy azon okos őszrevételt tette »legbiztosabb Krisztus szavának hinni.« ³⁾ A legutolsó szava, mit a fejedelemhez mondott, az volt: »ne bízzék igen erősen az emberekben.« — — — Blandrata — így zárja be tudósítását a krónika-író — az elmúlt májusra jósolta a kormányzó halálát, de ő maga végezte be akkor életét, s urát még az élet vándorútján hagyta. ⁴⁾

Ezekben, úgy vélem — együtt vannak azon szép lelki vonások, s egy hosszú élet azon sikerei, a mik Ghyczy Jánost, mint a hajdankor egy daliás alakját, a régi jó idők tiszteletet parancsoló magyar jellemét tüntetik elénk. Nem szükség egy

¹⁾ *Miles M.* sat. 150. l.

²⁾ Tévedésnek kell lenni — a többi összes krónika-írók 7-kéretszik.

³⁾ A Ghyczyek a XVI. században az unitáriusok egyházi történetében a hitfelekezeti hívei közé számíthatnak. Lásd: *Székely S.* Az Unitaria vallás Történetei Erdélyben 1840. sat. című műve 114. lapján.

⁴⁾ *Georgius Soterius*, gr. Komány József Repertorium Nobilitatis Transylvaniae stb. Tom. V. G—H betű alatt. Soterius nagy-szebeni ágostai hitvallásu pap volt, elhalt 1756-ban, tehát értesítése a forrás megnevezése nélkül első rangu bizonyító erővel nem bírhat.

kép szűk keretében vonnom össze — vonzó, érdekes és fölemelő ez élet így mozaikszerűségében is.

Nem kívánják e tettek a dicsőítés szavait, maguk szerették meg, a ki azokat végbevitte, Ghyczy — a kormányzó számára nemzeti történetünkben a maradandó életet.

Értekezésem két fő végeredménybe vonható össze: egyik az, hogy Erdély első kormányzójának történelmileg hiteles neve nem Géczi de »Ghyczy János«, a minnek jövendőben irodalmi érvényesülése történetíróinktól függ; a másik az erdélyi fejedelmek kiskorusága alatt a fejedelmi jogok és kormányzás gyakorlásának mivolta, a minnek az erdélyi alkotmány- és jogtörténeti források két módját mutatják. Először a fejed. távollétében az általa tett s a kk. és rr. által elfogadott kormányzó gyakorolta a törvényhozás, kormányzás és igazságszolgáltatás jogait a megbízó fejed. vagy megválasztó ország útásítása szerint. Így volt az Báthori István, Bocskai István és Bethlen Gábor uralkodása idejében. Másodszor, mikor a fejedelem kiskoru volt, helytartók és kormányzók vitték a kormányzást a tényleges fejedelem vagy ország által törvényesen megszabott jogkörben: II. János (Zsigmond) kiskorusága idejében előbb hármaskormányzóság, azután helytartó, majd társuralkodó, megint helytartó, végre az özvegy királyné és a kiskoru jog-örökös; Báthori Zsigmond kiskorusága alatt előbb 12 személyű tanács, azután hármaskormányelnökség, utoljára a fejedel. neve alatt a kormányzó; Bethlen Gábor fejed. halála után özvegye rövid uralkodása alatt egy választott kormányzó és kormánytanács, II. Apafi alatt 12 személyű kormányzóság. A kiskoruság megszűnésének ideje az 1652-ik évi fejedelmi föltételek zárpontja szerint a 20-ik életév volt; de az előtt törvény erről Erdélyben nem lévén, a szükség és ország rendei más megmás gyakorlatot hoztak be: egyik fejedelem 19, a másik 17 éves korában lett nagykoruvá; csak II. Apafinál volt tekintet fordítva a törvény egyenes rendeletére, akkor, midőn ő az erdélyi fejedelemséghez való jogáról a habsburg-ház javára egyezsileg lemondott. Az 1691. innen volt kormányzóknak az erdélyi fejedelmi székre miként- következéssel semmi közük nem volt. A mely jogon s a miképen a magyar királyi székre

következett a trónörökös, a mit az 1687. 23. 1723. 12. 1741. 4. 1791. 3. 12. 1848. 3 és 7 s erdélyi 1, végre az 1865—67. 1. 2. 3. t. czikkek szabályoznak, a szerint foglalta el az erdélyi fejedelemséget is, a minnek módját az 1744. 2. 3. 1791. 1 és 6. erdélyi s az egyesülés teljes végrehajtása után az erdélyi részekre is egyforma kötelező erővel bíró 1865—67. 1. 2. 3. magyarországi t. czikkek határozzák meg. Az erdélyi nemzeti fejedelemség megszűnése utáni kormányzóknak alkotmányos befolyása csak a beligazgatási ügyekre szorítva, azoknak a felsőbb rendeletekben kijelölt módon való elintézésében s az erdélyi udvari cancellaria által kifejezett fejedelmi akarat egyszerű végrehajtásában határozódott 1848, illetőleg 1867-ig, midőn Erdély Magyarországgal tényleg is egyesült.

Ezeknek méltatását a magyar jogtudomány komoly hivatása s a jogtanuló ifjuság alapos előkészületének érdeke egyiránt kívánatosá teszik. A magyar államjog folytonosságának az Unio által örvendetes diadalra jutásából következik, hogy a magyar ifjuság a jogilag és tényleg hosszasan önálló életet élt Erdély történetivé vált állami közjogi és alkotmányos viszonyairól a magyar jogi könyvekben minél alaposabb és tényleg felvilágosodást nyerjen.

Különös találkozás a eseményeknek, hogy a szétválás teljes bevégződése korában mint a viszont egyesülés első törvénybeigatásakor két kitűnő férfi volt Erdély kormányzói székén, egyik, a kit Magyarország adott Erdélynek, de ő nevelte nagygyá, a másik Erdély szülötte, a kit Magyarország emelt fényes államférfiúi polczra, s a mily sokat tett az első a két hazarész különválására: oly buzgón és sikerrel eszközölte az utolsó annak viszontegyesülését. Így ömlenek vissza ismét közös medrökbe a folyam szétvált ágai. Így törnek népek és országok idővel elhagyott pályájukra. Ez az emberiség történetének önmagát egyes részeiben mindig és mindig ismétlődő folyása.

Magyarország kétfelé válása egy századnegyednél hosszabbban dult polgárháboru műve, viszont egyesülése 19 évi küzdelem eredménye. Mindkétszer nemzeti létünk volt kockán, annak a mythoszi istennek esete ismétlődött hazánkban, a mely önfiait emésztette meg. Mi is elmondhatjuk, hogy mi-

dön hazánk államéletének ősi szervezete ezelőtt háromszázad-
dal szétzúzatott, épen oly romlason ment át az, s a nagy ca-
strophá úgy elpusztította legjobbjait, annyira földulta összes
polgári viszonyait: mint ahogy a pár évtized előtt törvény-
ben kimondott egyesülés megkivánta tengernyi élet- és vér-
áldozatát, mint a hogy ez rommá változtatta kivált a kisebb
haza-részt, s az eddigi politikai, polgári és társadalmi kötelé-
kek megszűnésével sok időre kérdésessé tette igen nagy rész
jöllétét és boldogságát.

Azonban az egyesülés nemzetünkre nézve lét és állami
exigentia kérdése volt; a végrehajtott tény egyetemes érdekeket
elégít ki, a magyar alkotmányos közélet reményre jogosító fejlő-
dése a társadalmi és polgári élet általános megújulásának
s idővel nagyobb magán jólétnek kezességeit rejti magában.
Az idő gyógyító keze behegeszti lassanként a sebeket, a tör-
vényhozás és kormány bölcsessége és igazságérzete kiegyenlí-
tendi a még létező intézményi és érdekellentéteket s a polití-
kailag egygyé lett ország idővel érdekekben, értelemben s szív-
ben összeforott fiaira nézve eljövend majd az oly hön ohajtott
nemzet-egység, alkotmányos szabadság és biztosított közjöllét
szép kora, melyért a mostani nemzedéknek szükségképen meg-
kellett hozni s bizonyára meg is hozza az önmegtágadó haza-
szeretet nemes áldozatát.

OKLEVELEK.

I.

*Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem által Ghyerzy János
erdélyi kormányzóának ezen tisztevről adott királyi adománylevél.*

Nos Stephanus dei gratia Rex Poloniae, Magnus dux Litua-
niae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kioviae, Voliniae,
Podlaciae, Livoniae, etc. Princeps Transylvaniae, — Memoriae com-
mendamus tenore praesentium significantes quibus expedit uniuersis
et singulis: quod cum bonis et sapientibus Principibus, tanquam cer-
tus scopus, beata Civium suorum vita proposita sit: itaque non tam
armis quam aequis legibus utilibusque institutis acquiri soleat: Nos
quoque jam inde ab eo tempore, quo divina benignitate Principatum
Transylvaniae adepti sumus, omnem operam dedimus, ut Regni illius
preclare semper de nobis meriti, paci, salutis atque tranquillitatis con-
suleremus. Cum autem post obitum Illustrissimi Principis Domini Chri-
stopori Báthori de Somlio Vaynoda Transylvaniae et Siculorum
Comitis etc. fratris nostri desideratissimi, propter immaturam adhuc
imperio aetatem Illustrissimi Principis Domini Sigismundi Báthori de
Somlio etc. Nepotis nostri charissimi, ad quem Principatus Patris,
paulo ante ejus mortem, consentientibus omnium praedicti Regni
Transylvaniae Ordinum suffragiis, rite et legitime translatus, cum in-
quam tali tempore et statu cerneremus, majore nobis ope enitendum
esse, ne quid detrimenti regnum idoneo rectore destitutum caperet,
introducitis per occasionem duabus administrationis formis, regi guber-
narique hucusque curavimus. Sed cum tam multorum, quam paucorum
gubernatio non paucis implicata difficultatibus, ab usu et consuetudine
Transylvaniae aliena, bonoque publico minime commoda visa sit, ob
eamque rem, solemani legationis omnium Ordinum Nationumque praefati

regni nostri postulatum a Nobis sit, ut donec apta imperio aetas Illustrissimo nepoti nostro veniret, curam regimenque regni, ad unum virum, justitia, fide, prudentia, relique militaris scientia spectatum iudicio arbitrioque nostro deferremus: Nos et publica utilitate, et praedictorum regni Ordinum votis adducti, id jam tandem faciendum esse statuimus. Ad quod quidem munus obeundum sustinendamque, cum Magnificum Joannem *Giesi*, freti nostro de illius innocentia, fide, integritate, caeterisque virtutibus iudicio, idoneum esse consenuimus; Eum igitur Administrationi totius regni Transylvaniae, donec ut dictum est, matura Imperio aetas Illustrissimo nepoti nostro veniat, cum auctoritate, legibus atque conditionibus, quas hic subieimus, praeficiendum decrevimus, quemadmodum praeficiamus praesentium per vigorem.

Ac primum quidem, cum omnia genera dignitatum, honorum et cujuslibet muneris ac functionum non tantum re, sed certis etiam nominibus et titulis distingvi, ab invicem soleant: Nos quoque servandi boni ordinis gratia, praedicto Magnifico Domino Joanni *Giesi* damus nomen et titulum *Gubernatoris Regni Nostrae Transylvaniae*. Huic Gubernatori committimus summam rerum omnium, quae ad Principis utilitatem, decus, honorem, existimationem, salutemque tuendam tum publice, tum privatim pertinent. Cum autem ad ornamentum Principis, Aulaeque ejus splendorem id quoque spectat, ut Curia ejus atque Palatium continua hominum frequentia colatur: ob eam rem Gubernatori domicilium seu sedem habitandi assignamus Albae Juliae in Aere seu Curia ipsius Principis, ut sive legati Principum exterorum, sive alii cujusunque conditionis homines, quacunque de causa Albam Julianam adeant, quoad ejus fieri potest, maxime culta, frequens et splendida hominum concursu Aula Principis appareat. Cum vero Senatus in eum finem institutus sit, ut tam salvis, quam dubiis et periculosis Reipublicae rebus temporibusque, salutaribus consiliis adjuvato Principi sint: facultatem Gubernatori damus, usu et necessitate Principis et Regni postulante, Senatores seu Consiliarios convocandi cum iisque consultandi, deliberandi, concludendi, remque deliberatam executioni mandandi. Item *Comitia Regni Generalia et Particularia* cum consensu Consiliariorum indicendi et celebrandi, Judicia ordinaria, appellationesque decernendi, locum autem consultationibus praedictam Principis Aulam deputamus. Si quae res ardua, inusitata, ancepsque deliberationis, sive domi, sive foris accidat, ut Gubernatoris et Consiliariorum sententiam distrahat, nihilque certi propter diversitatem suffragiorum constituere permit-

tat: ea res summa celeritate ad nos perferatur, a nobisque ejus decisio expectetur. Omnes Status Ordinesque Regni hoc est cujusunque dignitatis et conditionis homines, civiles pariter et militares, quicumque tota illa ditione nostra, intra et extra Transylvaniae ambitum continentur, huic Gubernatori, ejusque iurisdictioni, non secus ac nostrae propriae, immediate subieimus. Damus illi plenam facultatem, cum summa aliqua necessitas, inopitatusque casus requirit, non solum milites stipendiarios, sed ex omnibus Ordinum Statuumque generibus, quantum ratio temporis ostenderit, equitum peditumque numerum cogendi, omnesque adeo vires regni contrahendi, et quocunque res postulaverit, movendi atque ducendi. Arcium Praefecti atque Provisores, Castellani et quicumque tandem munere aliquo publico funguntur in universum omnes ex voluntate et praescripto Gubernatoris pendeant; cui integrum sit de iis quod optimum visum fuerit, statuere, leges et conditiones eis dare; denique si illi non satisfecerint, eos loco movere, commodioresque substituere. In duobus tamen *Officiis et Praefecturis*, nimirum *Várad* et *Karansebes*, si quando Praefecti loco et tempori minus idonei viderentur: ea Gubernator, nisi prius accedente scitu et consensu nostro, nec praeficiat, nec loco moveat. In *Aula Principis sexcentis* spectatae virtutis et meritorum equitibus menstrua stipendia solvi faciat, idque iis tantum, qui assidue in Aula operam Principi navare non recusant: caeteris domi manentibus pro personae cuiusque et meriti ratione annonae pensiones iudicio et arbitrio Gubernatoris praestentur. In Arcibus et praesidiis tam equitum, quam peditum numerus arbitrio ejus servetur. Cum autem maxime Principis Adolescentis intersit, quos et quales circum se ministros habere conveniat, summa est opera danda Gubernatori ut eos habeat Princeps servos familiares et convictores domesticos, qui in omni vita et actione aliis etiam exemplum dent pietatis, fidei, constantiae, honestatis et omnium denique morum certissimum: ne vel obscena dicta, vel turpia facta Aulae Principis dedecori sint. In honorum ad Fiscum devolutorum collationibus antiquam Vayvodarum illius Regni consuetudinem et praerogativam Gubernatori concedimus, ita, ut in eorum bonorum collatione, quae ad *triginta duorum Colonorum* numerum se extendunt, iudicii sui auctoritatem sequatur et in utiles Principi et Regno ministros conferat. Praeterea *Decimas* in usum beneficentiorum, Nobilitationes, Primipilatus, exemptiones domorum, in locis per aliena Jura Principi licitis conforendi potestatem eidem Gubernatori damus. Ita tamen, ut sub

titulo Principis ejusemodi beneficia conferat, literisque super ea re emanatis nomen Principis loco usitato Gubernator ipse manu sua subscribat, quod in aliis etiam literis, quaecunque de re sub titulo Principis scribendis observari volumus. Cancellarius quoque, ut moris est, in parte literarum nomini accommodata nomen suum subscribat.

Breviter cum rerum omnium summam huic Gubernatori committamus, nihilque omnino, quod ad Principis et Regni commoda vel detrimenta spectat, inscio ipso fieri velimus, ut haec nostra Constitutio nota omnibus esse possit, vobis Magnificis, Egregiis, Nobilibus, Agilibus, Prudentibus et Circumspectis Consiliariis, aliis etiam Praefectis, Comitibus, Capitaneis arcium, equitum et peditum, Vice Comitibus, Vice Capitaneis ac Universitati Nobilium, Judicibus Regiis, Primoribus et Primipilis omnium Sedium Siculicalium, Magistris Civium, Regiis Sediumque Judicibus ac Juratis Civibus omnium Comitatum, Sediumque Saxonicalium, ac omnibus denique cuiuscunque status, dignitatis, conditionis et praecminentiae hominibus in Regno Nostro Transylvaniae et partibus Hungariae ditioni nostrae subjectis existentibus et comorantibus, praesentibus et futuris harum serie committimus et mandamus, ut hanc ordinationem ad vestram utilitatem a nobis ad tempus maturae Imperio aetatis praefati Nepotis nostri et Principis vestri factam, et praescriptis modis ac rationibus stabilitam in omnibus ejus partibus et articulis observare, praedicti Gubernatoris auctoritatem tanquam nimirum Principis ejus propriam, revereri, jussa illius capessere et exequi debeatis, nihilque a fide et officio vestro alienum committere unquam audeatis. In cuius rei memoriam et testificationem literis haece manu nostra subscripsimus ac sigillum nostrum secretum annulare apprimi jussimus. Datum in Arce Nostra Neopolomi censi 1. die mensis maii Anno Domini 1585. Regni vero Nostri Decimo.

Stephanus Rex

m. ppria. ¹⁾

¹⁾ E másolata a károly-fehérvári káptalan levéltárában levő, 1—285. lapra terjedő ily czimű kir. Jegyzőkönyvből (Liber Regius) iratott ki s általam olvastatott össze és igazítatott meg: »*Protocolum Francisci Taraczközi*«, a 263—268. lapról. Taraczkövi 1698 körül volt káptalani Conservator s az oklevelet valahol föltalálván, eredeti alakjában » kijelölt jegyzőkönyvbe besorozta s oda bekötötte. Az orthographia egykorúnak látszik, egy századdal régiebbnek, mint mikor a jelzett jegyzőkönyvbe

II.

Ghezezy János kormányzói esküje.

Anno 1585. Juramentum Joannis Gezi ¹⁾ Gubernatoris in hac formula factum est.

Ego Joannes Gezi, Transylvaniae Gubernator, iuro per Deum vivum, et per filium eius Jesum Christum, quod gratiosissimo meo Domino Sigismundo Bathori Uayvodae Regni Transilvaniae, et Comiti Siculorum, Regnoque ipsius Transilvaniae, et ditioni eiusdem in Hungaria existentí, me fidelem et justum futurum, ac tum ejusdem Principis, tum Regni ipsius bonum, utilitatem, permanenciamque quaesituum, omnes Ordines in suis Religionibus, absque ulla personarum exceptione conservaturum, iuxta continentiam Generalium Articulorum conclusorum Claudiopoli Anno 1571. et iuxta Articulos deinceps de Religione conclusos, omnes Ordines, Nationes in antiquis suis libertatibus et iuribus conservaturum, et ut per alios conserventur, effecturum, ac omnibus causantibus ius aequum administraturum iuxta Legem scriptam et Consuetudinem huius Regni etiam iustitiam executioni daturum, sine ullo personarum selectu. Extra viam Juris neminem impediam, nec ab aliis impediri permittam. Haec omnia pro posse observabo, sic me Deus Joannem Gezi adiuvet. ²⁾

fölvétetett. A legelső bejegyzés 1655-ről június 3-káról való, a legutolsó 1698-beli.

Egy átiratot ismer erről a jogtörténelem, a mit 1692-ben jun. 24-kén, Alvinczi erdélyi udvari követ számára állított ki a fejérvári káptalan, s a melyet Romy 1817-ben *Monumenta Ungarica* című forrás-gyűjteménye III-ik kötete 285—293. lapjain közzétett, de a mi sokban eltér attól, a miből mint eredetiből én közlöm.

Kisebb variánsokat mellőzve, a 288. lapon »Gezi« kétszer van hibásan írva az eredetiben világosan írt *Gezi* helyett, a 289. lapon 4. sorban »habitationis« van, írva *habitandi* helyett, a 291. lap 2-ik sorában téves a »Gubernatorum« alak *Gubernatoris* helyett, a 292. l. »ac comodato« van *accommodato* helyett, ugyanott »ponit« *ponit* s a 293. lapon 5-ik sorban »Nepaloviae« van *Neopolomiensis* helyett. Ez okból e correctebb közlést nagyobb hűség szempontjából szükségesnek láttam. K 5 z 1 5.

¹⁾ A névleírás hibás-volta az értekezésben be van bizonyítva, de a honnan ez másoltatott, így levén írva, megtartását kötelességnek véltem.

²⁾ Ez eskü-szöveget a Jezsuiták egy közelkoru panaszíratából másoltam, melyben a kormányzót vádolják, hogy kiüldöztetésüket esküje szerint el-g erélyesen akadályozni nem kívánta. Honnan vétegett föl a

III.

Zamoiski János leγγελ kancellár levele Ghyczy János kormányzóhoz.

Magnifico Domino Joanni Giezi, Gubernatori Transilvaniae
Domino Amico observandissimo. *)

Magnifico Domine, Amice observandissime.

Ex ijs, quae in Transilvania nuper acta sunt, cum aliqua renun-
ciata mihi essent, non parum sane sollicitum me habuerunt. Cum ipsae
autem res, quae novatae ibi dicuntur, curae ac molestiae nomihil mihi
attulerunt, tum magis etiam eam auxit, quod nihil de ijsdem rebus
ab Illustrissimo Principe, nihil a Dominatione Vestra Magnifica, a
qua maxime id expectabam, communicari mecum animaduertam. Etsi
enim, quod in aliena republica officium meum esse debeat, non igno-
rem, minimeque is sim, qui alienis negotijs se offerat: tamen vel ne-
cessitudo, quae cum Illustrissimo Principe mihi intercedit, vel bene-
ficia, quae a D. memoriae patris eius Serenissimo Stephano Rege
accepi, facile tanti apud me sunt, ut nihil in utramvis partem, vel
prosperum vel aduersum accidere illustro Principi possit, quod ego
a me quoque alienum aut non commune mihi cum illo ducam. Quae
autem secus quam vellem, aut expedire mihi videatur, agi ibi intel-
lexerim, duo potissimum sunt: unum quod iuramentum ab illustro
Principe, tanquam qui in suam tutelam iam pervenerit, flagitari audio:
alterum, quod contra sodalitatem Jesuitarum durius partim decreta,
partim suscepta quaedam dicantur. Hisce de rebus, si cum Capitanei
Grabouiensis filium Generosum Georgium Cicciouinum officii causa
ad Illustratum Principem mitterem, aliquid cognovissem, iam tum
scripsissem: sed cum post ipsius discessum primum delatae ad me
fuerint, pro ea tamen coniunctione, quae cum illustro Principe summa
mihi intercedit, non committendum putavi, qui nunc saltem vel con-

panaszíratba, nincse kifejölve, de azt vélem, a Jezsuiták éles figyelmét
maga az eredei esküforma nem kerülté ki, mit én magyarnak hiszek.
Látható a budapesti m. k. könyv- és kéziratárban levő *Hecvenessy-gyűjteményben*,
ily jegy alatt és helyen: M. S. H. H. H. XXX. k64. 143. l.

*) Oldalvást e volt írva: »Ex archetypo exscriptum, alább: 1588
1.) Az Gubernatorságot le ne tegye Giezi. 2.) Az Jezuitákat ki ne üzzék
Erdélyből. Ez két dologról való lewel.«

silio quantum possem illustrissimum Principem in ijs iuvarem: vel
qui meus erga ipsum atque adeo Transilvaniam universam animus
esset, eum apud illustrem Principem, tum apud Dom. Vam Mgeam
testatum facerem. Ac de iuramento quidem, si id tantum eo specta-
tur, ut sacramento hoc deninetus Ordinibus illustri Princeps sit,
plane non improbo. Verum et ego, ne id inde consequatur, vereor, ut
eo ipso, tanquam qui ad eam aetatem, quae alienae potestatis amplius
esse non debeat, iam pervenerit, D. V. Magnificae cura eximatur, et D.
V. Magnificae ipsam de curatione ea abdicanda partim cogitare, partim
palam profiteri mihi renuncietur: quo nihil cum ab illustri Principis,
tum universae Provinciae commodis ac salute alienius fieri posse mihi
videtur. Etsi enim de ingenio quidem atque indole illustri Principis
summa quoque semper mihi pollicitus fuerim, ita tamen ea mihi pol-
liceor, si quae nunc tanquam in herba praeclaram spem nobis de eo
faciunt, cum aliorum, tum maxime Dom. Vae Magnificae cultura atque
studio ad maturitatem perducta fuerit, vereor, ut non modo ad eam
laudem, quam expectamus, non perveniat: verum partim aetatis, par-
tim talium, qui aetatem huiusmodi ut plurimum captare solent, vitio
ea etiam, quae nunc praeclara in eo sunt, aut intereant, aut suppri-
mantur. Dinae memoriae Stephanus Rex, qua aetate, quo rerum usu, ac
prudencia, quibus denique rebus iam ante gestis in regnum hoc vene-
rit, Duo Vira Mgea non igrerat: tamen possem commemorare, quod
in regno nondum satis cognito errata commissa ab eo fuissent, nisi
aliorum consilijs plerisque in rebus locum ab initio dedisset. Verum
faciebat ille hoc libenter, quod maxime est prudentis, ut quibus
de rebus propter novitatem ipse minus iudicare poterat, in ijs
aliorum iudicijs uteretur. Si autem ille cum alia tum omnium rerum,
tum maxime regnorum administrandorum tanto iam usu praeditus, nisi
aliorum tamen consilijs aliquando usus fuisset, multis in rebus lapsus
fuisset: quos lapsus adolescentulum non modo regni, verum
communis vitae fere adhuc ignarum in regno administrando sine pru-
dente moderatore facturum metucere debemus, in ea praesertim aetate,
quae pravis consilijs et hominibus facile capitur. Sed haec eo omnia
adhuc pertinent, ut quam cum suo, tum universae provinciae periculo
ea illustri Principis aetas cura eximeretur, aut aliorum consilijs, quam
a quibus, Dinae memoriae Stephanus rex regi eum voluerit, permitte-
retur, ostendam. De Dis Vrae Magnificae officio nihil adhuc egi, de quo
tamen eo paucioribus commemoranda mihi videtur, quod ea pru-

dentia Dni Vni Magnificam esse sciam, ut quid et erga diuinae memoriae Seruum Stephanum Regem, ipsiusque illustri Principis patrem Christophorum Principem fides eius, et propria dignitas ab ea requirat, etiam sua sponte satis perspiciat. Cum enim non modo beneficijs maximis ab utroque affecta fuerit, verum D. Stephani tam praeclarum etiam iudicium de ea exstiterit: et pietatis eius erga optime de se meritos Principes erit, a commissa sibi cura nullo neque periculo neque molestia se auocari pati et sapientiae, considerare, cum ad omnem posteritatem maximam laudem ex duorum tantorum Principum, alterius iudicio, alterius educatione Deo Va Magea reportatura sit, nullam omnino eam fore, nisi res tam praeclare ab ea caepta, ad finem etiam perducta, atque extrema, ut dici solet, manus imposita illi ab eo fuerit. De Patribus Societatis Jesu non minor sane suae quemque religionis studiosum esse: sed est tamen suus, ut in alijs omnibus, ita maxime in hac quoque re modus. Cum enim permissu diuino de religione discensiones hae, ita iam aliquot in locis inualuerint, ut sine summa pernicie tolli non possint, quemadmodum ob publicam utilitatem recentiorum opinionum autores (sic) initio a catholicis tolerati fuerunt: ita multo aequius ab ijs postulari mihi videtur, ut ob eandem utilitatem publicam catholicae religionis homines ipsi quoque ferant. Omni autem hae in re cum tranquillitatis publicae, tum aequitatis, maxime autem pietatis ratio a prudentibus habenda est. Ad tranquillitatem publicam, qua fere salus reipublicae continetur, pertinet, ne altera pars alteram opprimere, omninoque vi aut iniuria agere quicquam conetur, quod qui neglexerunt, cum se, tum republicas suas ijs calamitatibus inuoluerunt, in quibus aliquot regna Christianitatis adhuc versari videmus; cum e contra, ubi a vi temperatum fuit, non modo oecium atque pax publica, uerum sua etiam fere cuique parti de religione sententia, quoad sua sponte rationi non cesserit, conseruata fuerit: cui rei vel Poloniae Regnum exemplo esse poterit, quod plerisque regnis christianis ob religionis dissidium ferro et flamma ardentibus, bello civili praeter nouissimum hoc externorum ambitione excitatum, solum pacis ad hoc tempus vacauit. Quemadmodum quidem eadem moderatione inter dissentientes de religione hodie adhuc fieri in eo videmus, ut non raro parentes et filij, fratres, propinque mariti et uxores in summa de religione discordia, summo tamen amore atque concordia inter se uiuant; cum alibi qui de religione dissentiunt, capitalibus odijs inter se dissideant: non modo maximo saepe suo

publicoque discrimine, verum alterius etiam partis iniuria. Maxime enim proprium aequitatis est, cuius secundo loco rationem habendam supra ostendi, cum suum unicuique tribuere, tum quae iure quisque possidet, aut antiquitus possedit, ijs frui cum pati. Etenim ne ab ijs, de quibus inter nos agitur, patribus societatis Jesu discedam, si vel insolentius se gererent, vel aliqua, quae ad ipsos non pertinerent, usurparent, non modo ipse institutus eorum non probarem, verum illi, stricissimum etiam dominum Cardinalem *) ad quem maxime patrocinium eorum pertinet, ut ab huiusmodi proposito eos deduceret, monebam. Nunc autem eum et pacate se gerant, neque vi quicquam usurpent, sed ijs solis contenti uiuant, quae vel a diuinae memoriae duobus posterioribus Principibus Transilvaniae, Stephano et Christophoro attributa illis sint, vel quae sua sponte quisque beneficij loco illis conferat, cuius aequitatis est, cum priuatus quisque etiam abuti rebus suis possit, aut in quemcumque illi videatur profundere, istos tam laudatorum Principum beneficio fraudare uelle. Quod quidem non modo ad iustitiae, verum pietatis etiam partes pertinet: non eius iam dico, quae religione continentur, de qua cum omnis dissensio sit, soliusque Dei munus sit, apud secus sentientes, frustra me dicturum sentio. Itaque de ea nunc saltem ago, quae maioribus uatu ac maxime Principibus beneficentis debetur; quae si ulla alia re, maxime certe memoria et monumentis eorum conseruandis praestatur: quemadmodum e contra cum sceleratorum hominum facta puniuntur, memoria atque acta eorum etiam post mortem tolluntur. Inter praecipua dmi Stephani regis ac fratris eius, soceri mei, D. Christophori Principis monumenta, quae quidem in Transilvania exstant, ea esse puto, quae in societatis eius fratres collata sunt: quae si a Dbus Vris tollantur, videant, ne ijsdem tollendis et se ingrati animi criminis, et simul optimorum Principum memoriam sceleris alicuius damnare videantur. Quod neque apud turcas, aut ullas alias gentes fieri solet. Apud omnes enim populos bonorum Principum acta ac monumenta, quemadmodum debent, ita sacra esse solent, ut a nullo conuelli permittantur, qua in re videant, ne turpe illis sit, cum postquam in Polonia post mortem Stephani regis aliqui exstiterint, qui optimi Principis memoriam partim obscurari, partim tollere conarentur, Deo quidem inprimis, secundum eum autem, me eum alijs quibusdam bonis uiris eam defendente,

*) Oldalvást irva: Báthori András Cardinalist érte.

summa nihilominus eum laude ea substiterit: in Transilvania, in qua non mole natus illa sit, familiarque suam rerum potentem reliquerit, sed quam maximis etiam beneficijs affecerit, ad summam quidem amplitudinem ac splendorem extulerit, non modo qui memoriam atque monumenta eius defenderent, non repertos, sed qui maxime ea tollerent, primos exstitisse. Quae quidem cum omnia plurimum apud Dues Vras valere debent, tam aliorum etiam Principum Christianorum amicitiae eadem haec in re non minor ratio habenda, Doibus Vestris est. Vicinis enim Germanis Transilvaniae iam dudum imminuentibus, semper autem infensis, velim circumspectant, quos et quot amicos habeant, in quibus in omnes casus praesidij aliquid ponere possint. Ad me quidem quod attinet, qui ita Illustro Principi ac Transilvaniae coniunctus sum, vel vitam ipsam profundere pro ijs non dubitem: sed tamen neque a me plus praestari potest, quam a privato, et illorum prudentiae est, non unius hominis, sed quam plurima praesidia atque in maxime longum tempus sibi adiungere, et a quibus vel maiora, vel certiora sperare possint, quam a sede Romana, et qui ab eius auctoritate maxime pendent, catholicis Principibus nulla video. A summo autem Pontifice tanto magis nunc polliceri sibi illa Dues Vras posse sperarem, quod illustri dominus Andreas Battoreus Ecclesiastici etiam Senatus membrum nunc sit, quamvis ea aequitate atque pietate sedes ea est, ut Curam suam omnibus populis Christianis ex aequo impertiat, quod vel in hisce contraversijs, quae nunc cum Austriacis Principibus regno huic intercedunt, vel maxime apparet, in quibus qua integritate atque in utramque partem animo summus Pontifex versetur, ex literis eius ad me, quarum exemplum hisce adiunxi, Do Vra Magea perspiciet. Eum igitur et cum illo aliorum etiam Catholicorum Principum animos atque auxilia a Dbus Vris alienari neque ego velim, neque illorum prudentiae est. Consilij autem Dis Vrae Mageae erit, ut cum sine maximo et incommodo, et iniurijs eijei societas ea non possit, ut volentibus potius quam iniuris Ordinibus conseruentur, efficere. Id ita nisi fallor perficiet, si et ante comitia singulos, maxime quidem Primores appellauerit, et cum aequitatem rei ipsius, tum incommoda proposuerit. Tam aequa mihi res videtur, ut modo recte animi hominum tractentur, nemò paulo prudentior faturus mihi videatur, qui non summam eius rei aequitatem agnitus sit. Ego quidem omnibus hisce in rebus nihil aliud specto, quam quod Dnam Vam Mageam etiam sua sponte satis perspicere mihi

persuadeo, ut et illustrissimus Princeps et Transilvania uniuersa quam maxima florens semper sit. Quae quidem res meusque erga utramque amor me adduxit, ut tam copiose hisce de rebus scriberem. Si quid etiam tale acciderit, ut ad illustrissimum Principem aliquid me scribere opus Do Vra Magnifica esse iudicauerit, de eoque certiorum me fecerit, faciam id perlibenter et sedulo. Nam et rogare illustriam Principem potero tanquam affinem, et tanquam minorem natu monere, et si quid ab eo secus, quam expediat, factum fuerit, reuocare tanquam errantem. Scripsi iisdem de rebus ad ipsos etiam ordines, exemplumque litterarum carandem ad D. Vestram Mageam mitto. Ipsa, an reddendae sint, aut etiam tam illae, quam haec ad Dnem Vstram Mageam, cum ijs communicandae, considerabit, proque prudentia sua statuet. Quod reliquum est, studia officiaque mea etiam atque etiam Mageae Doni Vrae commendo, eique omnia fausta ac felicia a Deo optimo maximo precor. Zamoscio VII. Decembris, Anno Dni MDLXXXVIII.

Mageae Dnis Vrae amicus studiosissimus
obsequens paratus Joannes Zamoiski
Cancellar. et Gralis Capit. etc. *)

*) A buda-pesti m. k. egyetem könyvtárában levő *Hevenesy gyűjteményből*, sarkjegye: M. S. T. T. *Transylvanica* LXVIII. köt. új számozás szerint 201—207 ll., régi lapszáma: 365—371. Az e gyűjteménybeli egykoru másolat a XVIII-ik század elejéről valónak látszik, orthographiáját mindenben megtartottam.